

RIKSANTIKVARENS MAGASIN

ALLE TIDERS

**Carsten Anker
på Eidsvoll**

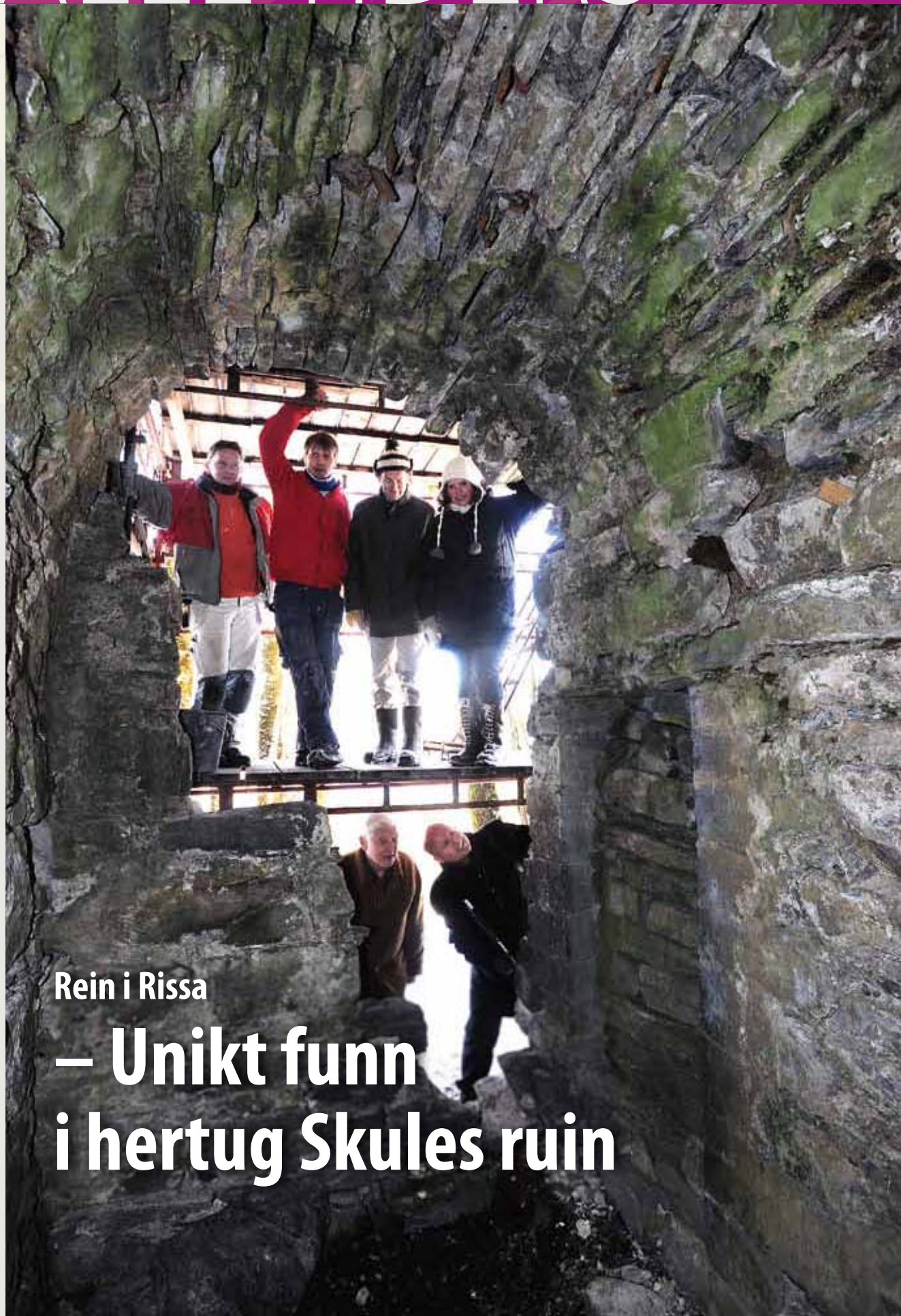
– Byggherren som
engasjerte seg heilt
ned i detaljane

Lilla Hansen

– den første kvinnelege
arkitekten i Noreg

Ny-Hellesund

– Franske 1700-tals
amorinar dukka opp

**På sporet av
Nansen og Johansen****Rein i Rissa**

– Unikt funn i hertug Skules ruin

TID FOR RESULTAT

I år er det mange grunnar til å feire historia vår. Det er både Nansen–Amundsen-år og Arkitekturens år. Levanger feirar 1000-årsjubileum, samstundes som vi arbeider med freding av trehusmiljøet i sentrum av byen. Både kommunen og dei som bur i Levanger, er glade for fredinga og stolte av historia til byen.

I Storhurraen i Hamningberg er det etablert rehabiliteringsverkstad for vindauge. Roger Persson og Ranno Randmaa jobbar i huset som vart brukt som rorbu, båtverkstad og tørrfisklager. Foto: Marit Bendz@Riksantikvaren

Kulturarv og historie er ikkje berre til festbruk. Folk er opptekne av historie i kvardagen òg, det viser den rekordstore interessa for NRK-serien om slektsgransking som gjekk i vinter. Det viktigaste i jobben som riksantikvar, slik eg ser det, er å få politikarar og folk flest til å sjå på historia vår som ein ressurs. Gamle hus og industribygg kan bli utgangspunkt for nye trekkplaster på staden. Spanande arkeologiske kulturminne i landskapet kan bli ei merkevare for ei bygd. Gamle landbruksbygg og sjøbuer kan bli ombygde til kontor og næringsbygg med særpreg.

Vi hos Riksantikvaren arbeider målretta for at politikarar, kommunar og næringslivet skal sjå det potensialet som kulturminna har for all utvikling. Vi har nett avslutta Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet, der 11 prosjekt er fordelt over heile landet frå Hamningberg i nord og til Kristiansand i sør. Folk har investert pengar og sett i gang bedrifter med utgangspunkt i kulturminne. Det fører til fleire arbeidsplassar og stolte bygdesamfunn. Vi gjer no opp status for programmet og summerer opp resultatata. Dei blir viktige framover.

Vi har starta Kunnskapsløftet, ei samling tiltak som skal gjere arbeidet med kulturminneforvaltning enklare og meir straumlinjeforma. Vi arbeider mellom anna med å utvikle dataverktøy for å registrere og overvake lokale kulturminne. Kunnskapsløftet er ei stor satsing for oss, der resultatet blir eit godt system for samarbeid med kommunar og fylkeskommunar.

Vi treng levande bygder og byar som inviterer til kreativitet, turisme og nyskapande næringsliv, med kulturminna som grunnlag. Vi har stor tru på at mange ser dette potensialet – og vi skal gjere vårt beste for å vere med på det spanande arbeidet. ■

Jørn Holme
RIKSANTIKVAR

FRAMSIDEBILETE:
Over kvelvingen i Reinskloster på Rissa i Trøndelag vart det funne eit ukjent rom frå 1225. Kvelvrommet her er det einaste bevarte rommet i ruinen. På stillaset står murarane François Guillot og Geir Magnussen, saman med gardeigar Hans Henrik Hornemann og Karin Axelsen frå Riksantikvaren. På bakken er Fredrik Horneman saman med bygningsarkeolog Øystein Ekroll.

Foto: Jens Petter Søraa@Adresseavisen

ØVRIGE:
Carsten Ankers Eidsvoll. Foto: Bård Langvandslien © Riksantikvaren
Lilla Hansen. Foto: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design
Franske 1700-tals amorinar i Ny-Hellesund. Foto: Helge Paulsen

Pressebesøk:
 – Hvor finner jeg arkeologen selv?
 – Han er nede mellom skjelettene, det er han med hatt.

Arne Holm

9 Fredninga av Odda smelteverk

20 Amundsenvillaen

27 Strømmen Trævarfabrikk i Antarktis

- 4** – Eit rom med utsikt
- 7** Trønderruinar
- 8** Aktuelt
- 12** Eidsvollsbygningens avsløringer
- 14** Franske amatører på Helgøya
- 16** GLEMTE KAPITLER
Lilla Hansen – Norges første kvinnelige arkitekt
- 20** Amundsenvillaen
- 22** På sporet av Nansen og Johansen
- 27** – Men Borchgrevink var først
- 30** Borgund stavkirke – utrolige funn

- 32** DET JURIDISKE HJØRNET:
Godt nok!
- 33** – Den største grasrottrøsla med eigen dag
- 34** DYPDYKK I ARKIVET
Dina Aschehoug
- 35** FRA BOKHYLLA
- 36** – Dette klarer vi sjøl!
- 37** Sandra worldwide
- 38** SKRÅBLIKKET: Refleksjon eller digresjon?
- 40** NYTT FRA DE FRIVILLIGE
- 42** Håkon Andreas Christie in memoriam
- 43** 5 PÅ:
Ditt kjæraste minne?

Alle tiders · Nr 1 · 2011

Alle tiders vart etablert i 2010.
Riksantikvarens magasin kjem ut to gonger i året.

Redaksjon: Signe Ihlen Tønnsberg (red.), Leif Anker, Marte Boro, Sissel Carlstrøm, Geirr Olav Gram, Gurli Halin, Inger Karlberg, Kaare Stang, Torborg Strand og Turid Årshem.

Fotoredaksjon: Fredrik Eriksen (red.), Anders Amlø og Lene Buskoven.

Redaksjonen har rett til å forkorte og redigere innsende bidrag.

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

E-post: riksantikvaren@ra.no
www.riksantikvaren.no
Tinging av abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor
Trykk: DMT kommunikasjon AS
ISSN 1891-9219 (trykt utg.)
ISSN 1891-9413 (online)
Opplag 5000

Deadline neste nummer: 25. september 2011.

Alle tiders kan lastast ned frå:
<http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/>

Hertug Skule. Klosteret på Rein vart grunnlagt som eit nonnekloster kring år 1225 av jarlen, seinare hertug Skule Bårdsson på hans eigen odelsgard Rein i Rissa. Systera Sigrid Bårdsdotter vart den første abbedissa i klostret, og dronning Margrete, dotter til Skule, levde dei siste åra sine her som enkjedronning frå 1263–66.

Klostret var i drift til 1537, og eigedommen vart deretter driven som eit gods. Sidan 1704 er familien Hornemann eigarar av Reinskloster, og familien gav i 1888 ruinen av klosterkyrkja til Fortidsminneforeininga.

Kongs-Emnerne av Henrik Ibsen handlar om kong Håkon IV Håkonsson og hertug Skule, svigerfar hans, som kjempar om å ta over trona. Håkon vil samle Noreg til eitt rike, ein idé Skule stel i si maktsjuke, hissa opp av bisp Nikolas. Bispemenn har sjølv vore kongsemne ein gong. Bitter og framleis maktsjuk sår han splid mellom dei to kongsemna for at ingen av dei skal nå målet sitt. Bispemenn brenner brevet

som avslører Håkons opphav og sørgjer dermed for at sanninga aldri kjem fram. Striden bispemenn har framkalla, fører til borgarkrig. Håkon er gift med Margrete, dotter til Skule. Ho vel å vere lojal mot ektemannen. Det blir eit dramatisk slag mellom Håkon og Skules menn. Skule kjem til ei sjølvkjenning. Han har berre elska makt og har aldri ått den store kongstanken. Skule fell på slagmarka.

Klosteret «flettar» seg saman og kviler mot den eldste delen av hovudbygningen frå 1600-talet.

Foto: E.S.L © Riksantikvaren

– Eit rom med utsikt

Ny kunnskap om mellomalderuinar blir skapt heile tida, men det skjer gjerne gjennom utgravingar eller moderne teknikk vi kan sjå ned i jorda med. Heilt uvanleg er det derimot å finne eit ukjent klosterrom fire meter over bakken!

AV ØYSTEIN EKROLL, NIDAROS DOMKIRKES RESTAURERINGSARBEIDER

Under istandsettinga av Reinskloster i Rissa i Sør-Trøndelag vart det funne eit nytt rom. Då sement og rivingsmasse vart fjerna, kom det til synes veggjar som til no var heilt ukjende. Rommet er frå den gong klosteret vart bygd i 1225.

NOKRE STEINAR STAKK FRAM ...

Den eldste delen av kyrkja har ein grunnplan som er heilt unik i Noreg. Grunnplanet er ein likearma kross med eit stort åttekanta midtrom som var dekt av ein kvelving, eller ein kuppel. Over denne var det eit høgt midttårn. På kvar side av koret låg det to små rom, og det best bevarte rommet på sørsida er dekt av ein tønnekelving i halv sylinder. Murkrona på denne delen av ruinen var dekt av ei solid sementkappe som skulle fjernast, og opp av dette sementlaget stakk det fram nokre steinar som kunne tyde på eit hjørne.

For spøk la underteikna inn ei «bestil-

ling» på eit nytt rom her oppe. Telefonen som seinare kom om at rommet var funne på Rein, vart derfor møtt med stor skepsis.

– INGEN SPØK

Det var ingen spøk. Over kvelvingen låg det eit rom på om lag to gonger tre meter med hellegolv og opp til ein og ein halv meter høge veggjar. Austveggen og litt av sørveggen var borte, og inngangen til rommet måtte ha lege her. Rommet var

Trongt om saligheita. Hundetannsornamenta i Sørportalen blir demonterte.

Foto: Geir Magnussen

Murar Geir Magnussen og bygningsarkeolog Øystein Ekroll trur knapt sine egne augo då til no ukjende steinveggar frå hertug Skules 1200-tal byrja titte fram. Betong og lausmasse vart tekne vekk, og eit ukjent rom byrja ta form. Foto: Karin Axelsen © Riksantikvaren

Etter testamentet til hertug Skule skal prestane få ei tønne øl i året. Også steinhogggarmerka på Reinskloster ber bod om nær kontakt mellom hertugen og erkebispen i Trondheim. Handverkarane til erkebispen bygde på Rein i 1225. Slike merke er sjeldne, men på Rein finst mange. Foto: Geir Magnussen

fylt med massar som inneheldt litt glas og nokre kritpiper, spor etter rivingsarbeid på 1600-talet, då ein god del av ruinen vart henta til militære byggjearbeid i Trondheim.

Funnet av rommet, og dermed spørsmåla om funksjon og tilkomst, reiser også nye problemstillingar omkring arkitekturen til klosterkyrkja. Den einaste kjende trappa ligg på motsett side av koret, og kyrkja må derfor ha hatt eit øvre nivå med fleire små rom og passasjar, til og mellom dei, kanskje via midttårnet.

Kva var dette rommet brukt til? Arkiv, skattkammer, eller bønnerom? Mangelen på parallellar gjer det vanskeleg å tolke. På den andre sida gir funnet eit betre grunnlag for det vidare arbeidet med rekonstruksjon av arkitekturen til klosterkyrkja.

EIN PREKTIG PORTAL

I gavlveggen i den søre krossarmen ligg ein prektig og godt bevart portal. Dessverre står den rikt dekorerte utsida av portalen

tett inntil den eldste delen av hovudbyggingen frå 1600-talet. Eit nærstudium passar derfor berre for akrobatiske slangemenneske. Alvorlegare er det at ein stor del av portalen er i ferd med å skli ut og kviler i dag mot vegggen i trebyggingen. Riksantikvaren har derfor avgjort at denne delen av portalen kan demonterast og murast opp att.

Portalen er utvendig dekorert med to søylenisjar på kvar side. Dei fire marmorsøylene er for lengst borte. Søylenisjane er dekte av ein boge med ei dobbel rekkje av «hundetannsornament». Den same portalen har fleire steinhogggarmerke som også er registrerte på Nidarosdomen. I tillegg er det interessant «grafitti» frå 1600-talet i form av namn og årstal.

Det er håp og planar om at både rommet og portalen skal bli lettare å studere etter at restaureringa er fullført. Begge har store opphavlege parti og detaljar som raskt blir raserte dersom dei vert utsette for vêr og vind. Inntil vidare er dei verna av provisoriske tildekkingar,

men det må lagast ei varig løysing for å bevare dei viktigaste kvalitetane til ruinen for framtida.

PRIVATKYRKJE

Kyrkjeruinen består av to delar. Den eldste delen er den austre med kor og krossarmar, truleg reist omkring år 1200 som privatkyrkje for garden. Den vestre delen, eller skipet, vart nybygd seinare i mellomalderen, men her står berre vestveggen att. Ruinen er lite undersøkt, dei einaste utgravingane vart utførte i 1861 og 1871 av kaptein Otto Krefthing i samband med at det vart rive nokre gamle bygningar og dagens hovudbygging vart reist.

Fortidsminneforeininga hadde starta restaureringsarbeid på Reinskloster då Riksantikvarens ruinprosjekt tok over arbeidet i 2006. Jobben er dyktig utført av Bakken & Magnussen Restaureringsverkstad AS. Til no er arbeidet konsentrert om den eldste delen av klosterkyrkja, der murane er bevarte i ei høgd på opptil fem meter. ■

Trønderruinar

Ruinane vitnar om handverkskunst, maktkamp og tru. Ingen veit nøyaktig korleis dei har sett ut eller har vore bygt.

AV KARIN AXELSEN, RIKSANTIKVAREN

DET NORDLEGASTE

MELLOMALDERKLOSTERET I EUROPA

Munkeby kloster ligg ikkje langt frå bispebyen, og er omtalt kring år 1180 i «Passio Olavi», då ein døvstum gut «av Cisterciensernes husstand» vart «lækt» av St. Olav i Stiklestad kyrkje. Munkeby vart bygt rundt 1150. Vi veit ikkje kvifor klosteret vart lagt ned. Klosterkyrkja blei brukt fram til 1589. Frå 1969 har Fortidsminneforeininga vore eigar.

Det er bygt eit nytt cisterciensarkloster like ved, der munkane har spesialisert seg på ost med lokale råvarer. Konservering av ruinen starta i 2007.

DET MEST VELSTÅANDE

CISTERCIENSARKLOSTER I LANDET?

Vi trur at Tautra vart oppført i 1207, etter at Munkeby vart nedlagt. Tautra ligg på ein frodig og idyllisk stad, der munkane var dyktige med jordbruk og hadde mange husdyr. Dei dreiv smie og snikkar- og glasverkstad. Tautra var velståande, og abbeden var høgt respektert. Klosteret vart ei brikke i ein maktkamp mellom erkebiskop Olav Engelbrektsson og riksrådsmedlemen Niels Lykke. I 1532 lét Lykke seg velje til forstandar i klosteret. I 1535 vart alt godset hans, inkludert Tautra, tildømt erkebiskopen på vegner av den norske krona. Tautra vart i 1846 det første objektet i Fortidsminneforeininga si eige. Konserveringsarbeidet starta i fjor. Like ved ruinen er det bygt eit nytt kloster.

– HER SLUTTA MELLOMALDEREN!

Steinvikholm slott i Trondheimsfjorden har vore arena for handlingar knytte til ei av dei viktigaste politiske og religiøse omveltningane i noreghistoria. Olav Engelbrektsson bygde klosteret for å forsvare katolisismen og for å hevde sjølvstendet vårt. Noreg vart lagt under Danmark, og reformasjonen vart innført. Olav Engelbrektsson måtte rømme landet 1. april 1537.

Ruinprosjektet til Riksantikvaren starta i 2006. Målet er å setje i stand ruinane frå mellomalderen i Noreg til eit ordinært vedlikehaldsnivå. I prosjektet fokuserer vi på å samle dokumentasjon av tidlegare istandsetjingar og dokumentere for framtida dei vala vi gjer i dag. Riksantikvaren har òg som mål å formidle kunnskap til, og opplæring, av murarane. Vi samarbeider med både eigarane av ruinane og kommunane for at alle skal kunne bruke og oppleve ruinane, gjennom å gjere den tilgjengeleg og gjennom formidling. Stell av, og rundt, ruinen er ein del av arbeidet. Av totalt 118 mellomalderuinar blir 45 sette i stand, seks av desse er i Trøndelag. Meir om Ruinprosjektet til Riksantikvaren: <http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Prosjekter/Ruinprosjektet/>

Slottet er oppført i 1525–1530. Anlegget er på om lag 2500 kvadratmeter med opp til fem meter tjukke vegger. Det er to runde tårn. Steinvikholm hadde knappe 50 års levetid. Som så mange andre ruinar er også denne brukt som steinbrot. I 1894 kjøpte Fortidsminneforeininga slottet. På 1900-talet sette dei i gang store utgravningar, reparerte murane og fekk tak på tårna. Sidan er slottet konservert fleire gonger. I 2004 starta arbeidet med istandsetjing av murane, og det blei lagt nytt kopartak på tårna. Det er også laga ein ny port inn til borganlegget.

SVERRESBORG – DEN ELDESTE KJENDE STEINBORG

«– Fra det høye Sverre talte, talte Roma midt imot», står det i nasjonalsongen vår. Frå det andre verset av «Ja vi elsker» forstår vi den sentrale rolla kong Sverre hadde i mellomalderen.

På ein steil fjellknaus ovanfor Steinberget ved Trondheimsfjorden bygde Sverre

Tautra. Det er utfordrande å konservere eit objekt som ikkje har tak, og som vil tilbake til Moder Jord.

Foto: Karin Axelsen©Riksantikvaren

Sigurdsson borga si i 1182 for å verne Nidaros mot angrep. Fleire gonger blei borga øydelagd og bygd opp att. På slutten av 1930-talet utførde Gerhard Fischer utgravningar og sette i stand murane. Folkemuseet driftar Sverresborg, og Trondheim kommune er eigar. Istandsetjinga starta i 2006 og er eit spleiselag mellom kommunen og Riksantikvaren.

GARDSKYRKJA TIL EINAR TAMBARSKJELVE

Berre omrisset er att av den gamle gardskyrkja til Einar Tambarskjelve frå 1040. Husaby er òg kjend frå Sigrids Undsets roman om Kristin Lavransdatter. Skaun kommune gjer eit framifrå skjøtelsararbeid ved, og rundt, ruinen. Det skal lagast ein landskapsplan og ein tilstandsrapport som skal gi retningslinjer for vidare arbeid. ■

Artikkelen er omsett til nynorsk av Gunvor Haustveit

Fagkvinne til topps

– Det er ikke forventet at vi skal snakke politikerne etter munnen! Min jobb er å være en sterk faglig rådgiver.

AV SIGNE IHLEN TØNSBERG

Oslos nye byantikvar Janne Wilberg svarer kontant på spørsmålet om hva de tusenvis av kvadrater i tomme museumsbygninger skal brukes til når kunstsamlingene i hovedstaden flyttes.

– Det er politikernes ansvar å finne fram til ny bruk. Selv vil jeg tre inn i de skoene Byantikvaren har brukt tidligere i disse sakene, sier hun.

Janne Wilberg kan skilte med en lang fartstid fra Forsvarsbygg, Norges største eiendomsforvalter, der både nasjonale festningsverk, et bredt spekter av militære bygninger og arkeologiske kulturminner har vært arbeidsfeltet. 55-åringen har også jobbet med kulturminnevern i Miljøvern-departementet og hos Riksantikvaren.

Hennes universitetsfaglige ballast er som magister i kunsthistorie med arkitektur som spesialfelt.

Forutsigbarhet

Den nye byantikvaren framhever at det er viktig at både Oslo og andre kommuner får på plass en god kommunedelplan som ivaretar kulturminnene. Wilberg er dessute opptatt av at det i vernesaker også må sørges for fredning, eller regulering, av arealene rundt verneobjektene. En mer helhetlig bevaring av områder vil også skape bedre forutsigbarhet for eiere, planleggere og utbyggingsinteresserte.

Den gule listen

I dag har Oslo 13000 anlegg som er på Byantikvarens gule liste. Listen gir oversikt over registrerte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer. Bare rundt 200 bygninger er fredet. Den nye byantikvaren vil at listen skal utvides fordi det erfaringsmessig gir kulturminnene et bedre vern dersom de er formelt vernet.

Oslos nye byantikvar mener at en mer helhetlig bevaring av områder også vil skape bedre forutsigbarhet. Foto: Gunnar Sørensen

– Ingen ting er så lite, stygt eller anonymt at det ikke kan være av nasjonal verdi. Det er viktig at vi tar vare på bredden i historien når vi velger hvilke kulturminner som skal bevares. Representativiteten av fredete kulturminner må styrkes i Oslo. ■

Foto: Inger A. Heldal © Riksantikvaren

Fyrstefiolin i Bjørvika

Riksantikvaren vil frede Operabygningen i Oslo, som er framstående arkitektur i verdensklasse. Det er viktig å sikre at dette byggverket får spele fyrstefiolin i Bjørvika, også i framtida, meiner Riksantikvaren. Fredinga av Operaen skal ikkje vere til hinder for den tekniske utviklinga og den vidare utvikling av scenekunsten. For publikum vil eit besøk i Operaen vere akkurat som før. I tillegg vil publikum ha ein tryggleik om at bygningen blir tatt godt vare på. Når bygningen er freda, vil endringar skje i nært samarbeid mellom Den norske opera og ballett, Statsbygg og Riksantikvaren. Fleire statlege bygningar vil bli freda framover gjennom arbeidet med landsverneplanar. Hittil er Sverre Fehns Villa Busk frå 1990 i Bamble vår nyaste freda bygning. Forslaget vil bli lagt ut på høyring. ■ (TAR)

Industrihistorie i Odda

Fredinga av Odda smelteverk omfattar mellom anna delar av Cyanamidfabrikken, Lindehuset og Trefaseomn 3. Smelteverket i Odda vart nedlagd i 2003 og anlegga ligg framleis midt i Odda sentrum. Bygningane er viktige monument over norsk industrihistorie, og freding av viktige delar av smelteverket er no avgjort av Riksantikvaren. Fredingssaka i Odda er kompleks og har vore langvarig. Ei tysk ekspertgruppe har vore på synfaring i høve verdsarvsøknaden, og dei rår til at Cyanamidbygningen med omnar må vernast dersom smelteverket skal kunne inngå i søknaden. Ein søknad om verdsarv krev støtte og aksept frå lokalsamfunnet. Følg saka på Riksantikvarens nettsider. ■ (TAR)

Tek vare på helsehistorie

Landsverneplan for helsesektoren er lagt ut på høyring. Det norske helsevesenet har ei lang og spanande historie som angår mange menneske over heile landet. Helse- og omsorgsdepartementet har, saman med helseforetaka, kartlagt, vurdert og sortert sine rundt 2000 eigedomar. På bakgrunn av anbefalingane foreslår Riksantikvaren å frede et lite utval av dei viktigaste norske helsebygg frå 1830 til 1992. Utvalet består av enkeltdelar innanfor 46 større anlegg, og dei aller fleste fredingane er av fasadar og skal ikkje vere til hinder for teknisk vidareutvikling. ■ (TAR)

Bislet bad freda

– Med fredinga av Bislet bad blir eit viktig stykke av Oslos historie teken vare på. Det handlar om folkehelse, stor arkitektur og den aller første symjehallen i Noreg, sa riksantikvar Jørn Holme då badet vart freda 10. februar. Bislet bad vart oppført for Kristiania kommune i perioden 1917–1920 av arkitekt Harald Aars, som vann arkitektkonkurransen i 1915. Badet var på 1920-talet eit av dei mest avanserte og moderne badeanlegga i Norden. Bislet bad er i dag i full drift, med symjehall og ei rekkje andre treningstilbod til befolkninga i bydelen. Etter tilråding frå Byantikvaren i Oslo er òg Anders Svor sin skulptur «Efter badet» utanfor bygningen freda. ■ (TAR)

Foto: Byantikvaren

Krev utvida Kongsbakke-opning

Riksantikvaren har reist motsegn mot dei tre planalternativa for nytt Munchmuseum i Bjørvika i Oslo. Grunnen er at bygget blokkerer det historisk svært viktige området, utan at Kongsbakke-opninga utanfor Middelalderparken er utvida. Bjørvika og ruinane i Middelalderparken i Oslo fortel om tida då hovudstaden i Noreg låg her i 600 år. Her var kongens slott og kyrkje, og her var bispesetet med Hallvardskatedralen. ■ (TAR)

M/F «Folgefonn»

er den eldste bevarte bilferja av typen fjordferje og er ei av tre bilferjer som er varsla freda. I år vil vi ha ein gjennomgang av passasjerbåtar, og vi vil gå gjennom fiske- og fangstflåten, fraktebåtar og lystbåtar dei kommande åra. Spesialfartøy som slepebåtar og losbåtar vil òg bli vurderte for freding. 42 millionar kroner er fordelt til istandsetting av fatøya over heile landet. Utvalet av freda fartøy skal representere eit tverrsnitt av norsk fartøyhistorie. På oppdrag frå Miljøverndepartementet har Riksantikvaren utarbeidd ein ny, nasjonal verneplan for fartøy 2010–2017. Du finn planen på nettsidene til Riksantikvaren under temaet fartøy. (TAR) ■

Hardangerferja låg i mange år på Themsens og gjorde teneste som lokale for ein yachtklubb. I fjor sommar kom «Folgefonn» heim og er reparert på Stord før ho slepast til den nye eigaren, Hardanger Fartøyvernseier. Foto: Sverre Nordmo © Riksantikvaren

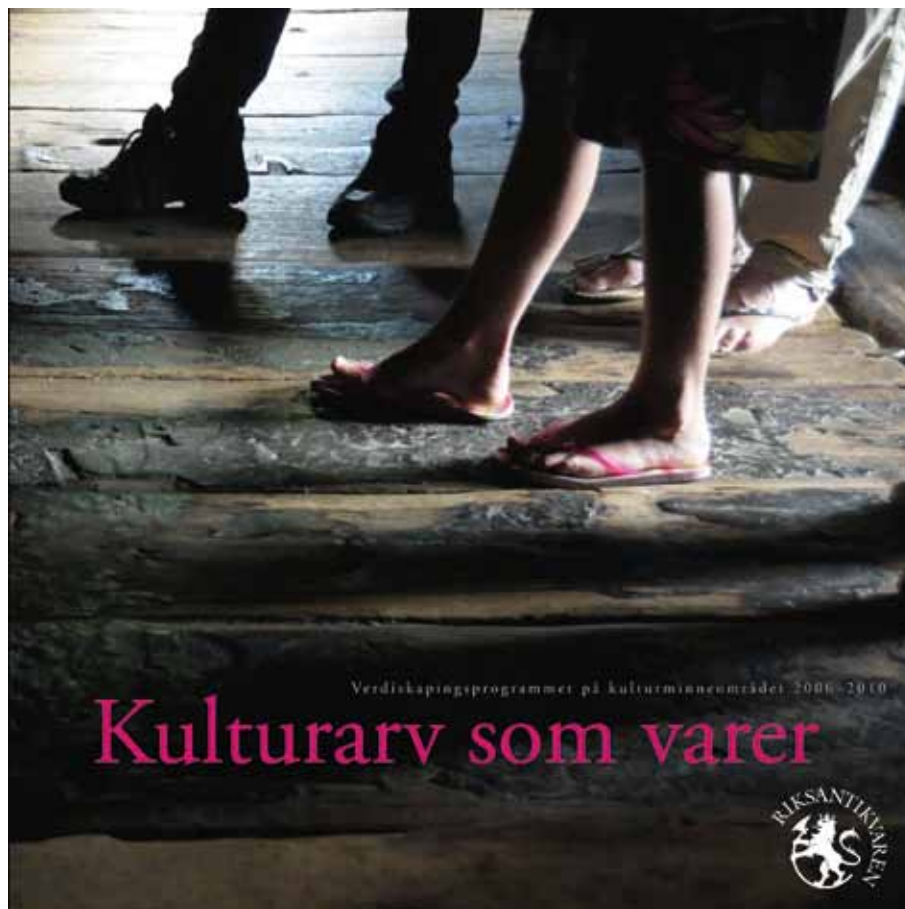

Foto: Marit Bendz@Riksantikvaren

Resulta frå fire år med Riksantikvarens Verdiskapingsprogram har blitt bok og film. I fjor sommar reiste journalist Marit Bendz saman med filmfotograf Jarle Leirpoll på kryss og tvers i Noreg og vitja alle prosjekta i Verdiskapingsprogrammet.

– Eg let meg fascinere og inspirere. Så mange ukjende historier, så mange brennande hjarte! Vi veit at ting tek tid, og mange resultat vil kome etter kvart. Eg skulle ynskje vi kunne gjere same turen opptatt om ti år og sjå korleis det har gått med alle dei gode ideane som no er i startgropa, seier ho.

Marit Bendz har gjort utvalet av historier. Ho har og teke dei fleste bileta.

Jarle Leirpoll har laga filmar frå alle prosjekta og desse ligg ved boka som DVD. Bak kvar historie kjem ein kort omtale av det aktuelle prosjektet. I tillegg får lesaren ei oppsummering av erfaringane.

Sjå informasjon på www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/ for kjøp av boka. Meir informasjon om Riksantikvarens Verdiskapingsprogram: www.verdiskaping.info. Der finn du også omtale av alle pilotprosjekta, frå Hamningberg i nord, til Porto Franco i sør.

Nyleg avslutta

Riksantikvaren avslutta nyleg Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Dei 11 pilotprosjekta over heile landet har på ulikt vis brukt kulturarv som utgangspunkt for å setje igang noko nytt i lokalsamfunna. Erfaringane blir viktige i arbeidet med kulturminne og verdiskaping framover. Filmar frå alle prosjekta kan du finne på Youtube. Verdiskapingsprogrammet vart starta i 2006 av Riksantikvaren og Miljøverndepartementet, og målet er å bruke kulturarven som ein ressurs i samfunnsutviklinga. ■ (TAR)

Kald vinter – varm framtid

Oversvømte museumsbygninger under flommen i Mjøsa i 1995. Foto: Jan Haug, Hedmarks museet.

Et varmere, våtere og villere klima vil påvirke kulturminnene våre. Et nordisk prosjekt ledet av Riksantikvaren har samlet kunnskap om konsekvensene av dette. Nå er resultatene publisert i «Klimaendringer og kulturarv i Norden».

AV ANNE KASLEGARD, RIKSANTIKVAREN

Selv om vinteren i Norge har vært rekordkald, var fjoråret globalt sett det nest varmeste året siden målingene startet på slutten av 1800-tallet.

I løpet av det siste århundret har den globale middeltemperaturen økt med litt over 0,7 °C, og smeltende is får havet til å stige drøyt tre millimeter i året. Klimaendringene er blitt en realitet som også eiere og forvaltere av kulturminner må forholde seg til. Publikasjonen «Klimaendringer og kulturarv i Norden» tar for seg hvordan et varmere og fuktigere værlag, et høyere havnivå og mer ekstremvær vil påvirke bygningsarv, arkeologiske kulturminner og landskap. Mange kulturminner vil utsettes for økte belastninger.

Kulturminnefeltet vil også berøres av klimapolitikken. Utbygging av fornybar energi som vann- og vindkraft påvirker kulturmiljøer og landskap. Økt vekt på energisparing kan føre til uheldige inngrep i

verneverdige bygninger dersom vi ikke går varsomt frem. Slike indirekte konsekvenser av klimaendringene vil trolig kunne påvirke kulturminnene minst like mye som klimaet i seg selv.

«Klimaendringer og kulturarv i Norden» gir anbefalinger for hvordan både direkte og indirekte konsekvenser av klimaendringene kan håndteres.

Publikasjonen kan lastes ned her: <http://www.riksantikvaren.no/filestore/TN2010590web.pdf> ■

Avtale i Levanger

Riksantikvaren, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Levanger kommune har undertegnet en partnerskapsavtale om kulturmiljøfredning av Trehusbyen Levanger. Levanger feirer i år sitt 1000-års jubileum.

– Levanger har sjansen til å bli Norges eneste fredede by, uttalte riksantikvar Jørn Holme da han var på besøk i vinter. Å ha en vel bevart trehusbebyggelse fra begynnelsen av 1900-tallet, er ingen selvfølge, sa han, og forklarte at mange steder har det brent ned, eller blitt bombet under krigen. Det skal gjøres arkeologiske undersøkelser for å finne ut mer om byen før bybrannene på 1800-tallet. ■ (SIT)

«Men siig mig kjære William: har jeg faaet det precise Maal af Architravens længe oer Collonnen og kan jeg stole paa, hva jeg har faaet?» Foto:Væring

Eidsvollsbygningens avsløringer

I forkant av restaureringen av Eidsvollsbygningen har kildeundersøkelser kastet nytt lys over byggherren Carsten Anker. Bevart korrespondanse viser hvor gjennomtenkt bygningen er. Anker var engasjert i byggeprosjektet, helt ned i detaljene. Brev, dokumenter og spor i bygningen gir et bilde av mannen, jernverket, tiden og samfunnet.

Carsten Anker. O. Bentzon Lith.
Udgivet av Chr. Tønsberg.
Hoffensberg Jespersen & Fr. Traps Etabl.

AV BÅRD LANGVANDSLIEN, RIKSANTIKVAREN

Siden 2006 har det vært arbeidet med planer for restaurering, rehabilitering og rekonstruksjon av Eidsvollsminnet fram mot Grunnlovsjubileet i 2014.

1814–2014

Eidsvoll 1814, Statsbygg, Norsk institutt for kulturminneforskning, Mulitconsult as, 4B Arkitekter, Riksantikvaren og en rekke konsulenter har undersøkt bygningen og kildene.

I 2014 skal Eidsvollsbygningen og paviljongene gi publikum et godt inntrykk av hvordan anlegget framsto og fungerte omkring 1814. Bevarte dokumenter etter Carsten Anker er sentrale for å forstå opp-

gaven vi har foran oss. Dessverre er det lite som er bevart og kjent, men brevene og tegningene vi har kunnet studere, har gitt bedre innsikt i Ankers ambisjoner og nitide planlegging. Det er av stor verdi for å forstå bygningen. Til tross for grundige studier av både hus og kilder gjenstår mange ubesvarte spørsmål, ikke minst knyttet til rekonstruksjon av kjelleren.

BYGNINGSHISTORIE OG NORGESHISTORIE

Eidsvollsbygningen er symbolet på det selvstendige Norge. Den har en unik plass i folks bevissthet og er et nasjonalt ikon. Den er også et av landets flotteste, mest gjennomarbeidede og påkostede private hjem fra tiden omkring år 1800.

Fram til nå har det vært antatt at

Følgende utdrag fra Carsten Ankers brev fra 29. juli 1806 forteller om hans detaljstyring:

«Det er bedst at betrække Spisestuen med Papirstrie, forinden det males. Dette er meget vel betænkt, men jeg maae erindre at Papiret behøver ikke at paasættes lige op til Gibs=Løftet; thi vi maae erindre, at der skal komme en Papir=Gesims, som bliver 6 ¼ t: breed» ... «Jeg burde accurat have at vide, paa et Haar Distansen imellom Contetlinjen af Collonnerne. Jeg mener saaledes: thi derefter maa jeg rette mig.»

Eidsvollsbygningen i vinterprakt, tidlig 1900-tall. Ukjent fotograf

Eidsvollsbygningen ble til ved at Anker oppførte to fløyer på en eldre bygning. Undersøkelser viser imidlertid at alt tømmeret ble hogd mellom 1767 og 1769. Vi må derfor gå ut fra at hele bygningen er oppført samtidig. Nå vet vi også at den ble forhøyet i 1780-årene, og at den opprinnelig hadde andre vinduer som satt andre steder i veggene. At hele bygningen var reist og delvis ombygd da Anker overtok, forteller om ambisjoner og framtidstro hos tidligere eiere, om arkitektur og endringer i Norge på 1700-tallet generelt. Nå håper vi at rehabiliteringen vil gi enda flere opplysninger om endringer foretatt før Eidsvollsbygningen fikk det utseende den har i dag.

STORMANN OG PETIMETER?

Studerer vi Ankers planer for Eidsvoll, blir vi slått av hvor mye disse preges av representasjon og formalisert sosial omgang, og hvor involvert han var i byggearbeidet. Gjesteleiligheter, selskapsrom,

jaktpark, tjener ganger og baktrapper viser rom for alt fra lukkede møter og uformelle, intime sammenkomster til store mottakelser, storslått selskapsliv, forretningsdrift og lobbying. Hovedhuset er internasjonalt med forbilder i samtidens mest moderne planløsninger, egnet for omgang etter strenge normer og etikette.

Eidsvollsbygningen fikk en fullt utviklet «downstairs»-etasje, og et nesten skjult system av tjener ganger. Kjelleretasjen med kjøkken, matkjellere, fatebur, tjenerrom, folkestue og de mange gangene oppover i huset viser at Anker ønsket et effektivt og bekvemt hus for seg selv, familien, gjestene og forretningsvirksomheten. ■

1768–ca. 1770

1782–84

1797

1811

1815

1818

1822

1823

1835

1837

1840-årene

1851

1864

1890

1894–1914

1948

2007

Friedrich Leegaard von Schlanbusch oppfører tømmerkjernen

Hans Hagerup forhøyer bygningen

Carsten Anker kjøper Eidsvoll verk

Carsten Anker og familien flytter inn

Kronprins Karl Johan overnatter i fru Ankers værelser

Kronprins Karl Johan overnatter i nyinnredet gjesteleilighet på vei til kroning i Nidarosdomen 7. september.

Carsten Anker slås konkurs

Innboet selges på auksjon

Kong Karl Johan overnatter i istandsatte selskapsværelser

Eidsvollsbygningen kjøpes som nasjonalmonument

Kjellerinnredning rives og fylles med jord

Stortinget overtar bygningen med paviljonger og park

Grunnlovens 50-årsjubileum, utstillingsrom satt i stand

Veggene i kjelleren rives, ny grunnmur oppføres

1. og 2. etasje settes i stand, men ikke historisk korrekt

Restaurering til Grunnlovens 150-årsjubileum avsluttes

Restaurering til Grunnlovens 200-årsjubileum igangsettes

Franske amatører på Helgøya

At kulturminnevern strekker seg utover landegrensene, er intet nytt for dem som arbeider med uthavner og kystkultur. I Ny-Hellesund går det forbindelseslinjer via et fargerikt tapet til Frankrike, Ludvig XVI og den franske revolusjon!

AV AASE BESSESEN, FYLKESKONSERVATOREN I VEST-AGDER

Tapetmester Jean-Baptiste Réveillon virket i Paris på 1700-tallet. Han slo seg opp som kongelig hoffleverandør av tapeter, ble meget velhavende og hadde sin egen herregård med park, teater og tapetproduksjon. Mesteren åpnet også utsalg ved Tuileriene. Et av hans tapeter ble meget populært da Marie Antoinette fikk sine rom dekorert med *Le papier blue d'Angleterre*. Det hadde sine omkostninger å være i kretsen rundt Ludvig XVI. I 1789 ble herregården

satt i brann, og alt ble ødelagt. Opprøret, som i dag bærer Réveillons navn, var en av hendelsene som var med på å utløse revolusjonen. Den franske mester rømte og slo seg ned i England.

TØNNEVOLD PÅ HELGØYA

Minner fra Réveillons produksjon finnes fortsatt i Frankrike og nå også i Vest-Agder. Tapetet er funnet i nordre stue i det toetasjes våningshuset på eiendommen Tønnevold på Helgøya i uthavnen Ny-Hellesund!

I forbindelse med fredning av Tønne-

vold, restaurering etter mange års forfall og nye eiere som overtok, dukket rester av dette spesielle tapetet opp i finstuen. Etter en del nøsting og kontakt med firmaet MOLO AS ved Torill Løvstad i Oslo, som igjen kontaktet konservator Jon Brønne hos NIKU, skjønte eierne og vi hvilket klenodium vi sto overfor. Tapetet skal være trykt rundt 1785, og hovedfargene er som i Trikoloren: blå, rød og hvit, ispedd noe rosa. Motivet er små hunder og amorfigurer, eller *amoriner*. Oppe og nede er det en egen tapetbord i fem farger, noe Réveillon ofte brukte.

Tapetprøve fra Tønnevold. Foto: Helge Paulsen

BLOKK OG HARELIM

Tapetet ble, takket være MOLO AS, trykt opp igjen i Frankrike hos et konserveringsfirma i Tours, som også har gjenopprettet og restaurert andre Réveillon-tapeter. Metoden heter blokk-trykk, og vi må ut av Skandinavia for å finne firmaer som fortsatt kan bruke denne teknikken. Bunnfargen, som i dette tilfellet var sterk blå, håndmales, og mønsteret trykkes på med én blokk for hver farge. Malingen som brukes er en blanding av harelím og naturlige pigmenter. Dette burde borge for at antikvarisk forsvarlige metoder og teknikker er blitt brukt ved gjenopprettningen av tapetet

Tapetet slår med sine sterke farger imot en i den relativt lille stuen på Tønnevold

«Tønnevold fra 1801.» Skisse av professor Finnur Magnússon fra en reise i 1801.

og forteller en fascinerende historie om en forbindelse ut av landet og til de store begivenheter i 1700-tallets Europa. ■

Lilla Hansen

– Norges første kvinnelige arkitekt

Hun hadde Victor Horta som læremester og startet egen praksis som landets første kvinnelige arkitekt. Hvem var Lilla Hansen?

AV KAARE STANG

«Jeg ble spurt om hvorledes jeg klarte de høirøstede byggmestrene. Svaret blir: Jeg hvisker.» Sitatet stammer fra Norges første kvinnelige arkitekt, som drev egen praksis fra 1912. Hun ble døpt Georgine Hansen, og var født 1. april 1872 i Christiania. Hun fikk tilnavnet Lilla, men var ingen aprilsnar.

Lilla Hansen studerte anatomi hos billedhogger Hans Lerche før hun i 1890 begynte på bygningslinjen ved Den Kongelige Tegneskole. Her hadde hun Herman Major Schirmer som lærer, mannen som senere ble vår første riksantikvar. Etter studiene reiste hun til Belgia i 1894. Hun ble assistent for den berømte arkitekten Victor Horta, en av de viktigste utøvere av art nouveau.

«Hver epoke har sin kunst, hver kunst har sin frihet», uttalte jugend-arkitekt Joseph Maria Obrich i 1898. Utsagnet kan stå som motto for Hansens arkitektur – hun tok det beste fra flere stilarter og blandet særlig nybarokk med jugend. I 1910 tegnet Hansen hovedhuset på Hval gård i Asker for godseier Wilhelm Roede. Bygningens form med valmtak var i nybarokk, men med elementer fra art nouveau.

HJØRNEVINDU

I eneboligen på Hval gård introduserte Lilla Hansen et nytt element i norsk arkitektur: hjørnevinduet. Dette skapte bedre lysforhold i rommet. Fasaden med asymmetrisk plassert hjørnevindu brøt gjeldende prinsipper. Den gang var gjerne boligfasaden oppbygd med inngang på

midten og likefordelte vinduer på hver side. Løsningen var radikal i 1910, og foregrep hjørnevinduene som ble vanlig i funksistilen 20 år senere. Professor Wenche Findal mener at Lilla Hansens fasade på Hval gård kan være en konsekvens av læretiden hos Victor Horta. Med sin nytenkning innen glass og jernstruktur åpnet han for en ny arkitektur.

HEFTYETERRASSEN

Påvirkning fra læretiden hos Horta ses også i Hansens hovedverk fra 1912, boligkomplekset Heftyeterrassen på Frogner i Oslo. Dekorativ utforming av verandaenes støttepilarer er et typisk art nouveau-trekk. Bygningens bærende strukturer skulle tydeliggjøres og kunne fremheves som dekorativt element.

Heftyeterrassen er primært oppført i

Arkitekt Lilla Hansen, ca. 1910

Fotograf ukjent. Arkitekturmuseet
© Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur
og design

To separate innganger for å unngå smittefare. Tolga tuberkulosehjem og sykehus, tegnet i 1932. Fotograf ukjent. Tilhører Tolga kommune

nybarokk med innslag av jugend. Hansen skapte en variert fasade. Mansardtaket er løst opp med gavler som bryter rytmen i lange takflater. Ytterveggene er brutt opp med inntrukne partier og utspringende flater som skaper fine relieff. Bygården hadde også mange praktiske løsninger, tørkeloft med god takhøyde, vaskeservanter i alle soverom, vareheis til kjelleren og skiboder i inngangshallene.

TUBERKULOSEHJEM

Lilla Hansen tegnet ikke bare boliger for bedrestilte borgere. Som arkitekt engasjerte hun seg også i datidens sosiale utfordringer. Tidlig på 1900-tallet var tuberkulose en vanlig sykdom, og det ble bygget behandlingshjem i stor skala. Rundt 1930 var det mer enn 100 slike

institusjoner i Norge.

I 1920 tegnet Hansen Talvik hjem og koloni for tuberkuløse barn i Alta. Tolv år senere i 1932 utformet hun tuberkulosehjem og sykehus på Tolga. Smitteavdelingen hadde 10 sengeplasser i første etasje, mens sykehusedelen med seks plasser lå i andre etasje og hadde adskilt inngang for å unngå smittefare.

KOLONIHYTTER

Helse henger gjerne sammen med fritid og velvære. I år fyller ukebladet *Hjemmet* 100 år, og bladet har gjenfunnet typetegningene som Lilla Hansen utførte i 1912 til hytter i *Hjemmets* kolonihage på Sagene i Oslo. Det var ukebladet som planla parsellhagen, også kjent fra NRKs serie «Portveien 2». *Hjemmet* engasjerte

Hansen til å tegne fasader som hageeierne kunne bruke som mal.

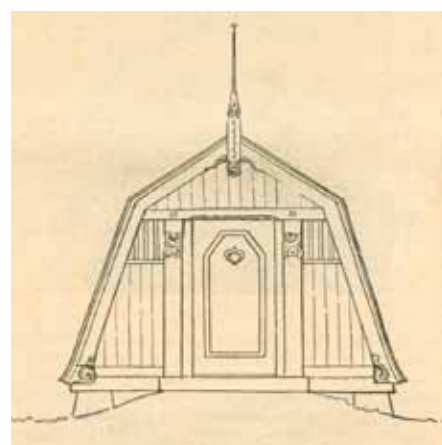
Kolonihyttene var inspirert av «teltformen». I nybarokk stil brukte Lilla Hansen mansardtak hvor det bratte taket gikk ned til bakken. Dette ga effektiv arealutnyttelse og ståhøyde under hele taket. Blant tre utkast kunne parsellkjøperne velge ulike frontfasader på kortsiden. Kjøperen kunne få glassdør eller dør med utskjæringer og med barokkinspirerte sidesøyler. Kolonihytta kunne bygges for 50 kroner uten veranda eller for 68 kroner med en liten terrasse.

FÅ EKSEMPLER

Lilla Hansen tegnet ikke mange hus, og det gjelder å ta vare på dem som er igjen. Dette ble trukket frem i 2004 da en eier

Heftyeterrassen, Thomas Heftyes gate 42, Oslo. Relieffvirkninger i fasaden og fremheving av dekor under verandaens støttepilarer. Foto: Morten Thorkildsen © Riksantikvaren

Heftyeterrassen, Inngangsparti med imitert gavlparti i nybarokk over døren. Foto: Morten Thorkildsen © Riksantikvaren

Utkast til hytter, tegnet i 1912 for Hjemmets kolonihage, Sagene i Oslo.

Avbildning: © Hjemmet Mortensen Forlag

ønsket å endre utformingen rundt et «Lilla Hansen-hus» i Hoffsjef Løvenskiolds vei 4 i Oslo. Vernemyndighetene ville ta vare på villaen fordi den var tegnet av «arkitekt L. Hansen». Og slik ble det –huset står ennå som et synlig spor etter landets første kvinnelige arkitekt, som døde 90 år gammel i 1962. ■

KILDER:

Wenche Findal: *Mindretallets mangfold – Kvinner i norsk arkitekturhistorie*, 2004
 Lilla Hansen: «Tolga sykehjem og tuberkulosehjem», *Byggekunst* nr. 4 1932, s. 73
 Inger Beate Larsen: *Det sitter i veggene. Mennesker og materialitet i distriktspsykiatriske sentra*, Ph.D.-avhandling, Universitetet i Bergen (UiB), 2009.

Per Helge Seglsten: Artikkel, *Hjemmet* nr 2/2011, Hjemmet Mortensen Forlag
 Elisabeth Seip: «Pionerene», *Byggekunst* nr. 8/1980
 Usignert: «Bort fra Byen – Ut i Naturen», *Hjemmet*, 1912, s. 329

Amundsenvillaen

2011 | NANSEN
AMUNDSEN

Når Amundsenvillaen i Ny-Ålesund innvies i mai, er den tilbakeført til den stand den hadde da polarhelten var her.

AV GISLE JAKHELLN, BOARCH ARKITEKTER A.S.

Roald Amundsen (1872–1928) besøkte Ny-Ålesund i forbindelse med sine ekspedisjoner mot Nordpolen i 1925 med flyene N24 og N25 og i 1926 med luftskipet «Norge». Begge gangene bodde han i villaen som senere ble oppkalt etter ham.

DIREKTØRBOLIG

Villaen ble bygget i 1918 av Kings Bay Kull Comp. A/S som sommerbolig for direktøren. Villaen er i to etasjer med oppholdsrom og kjøkken nede og sove-rom oppe.

Bygningshistorisk er boligen interessant som et avansert ferdighus. Vegger og gulv er bygget av én meter brede, etasjehøye, ferdige lemmer. Som vanlig den gang, hadde veggene to lag panel med papplag. For å bedre varmeisolasjonen var det et tredje lag panel inne i vegg. Vindus- og dørkarmen er bygget inn i den ferdige lemmekonstruksjonen.

FRA BAR TIL SYKESTUE

I 1937 og 1938 ble villaen brukt som bar under navnet «Nordpol Bar». Fra 1936 inngikk bygningen i North Pole Hotel. Da baren ble pusset opp, ble det lagt

dekor på veggene i stuen og spisestuen i første etasje. Vi vet ikke hvem som utførte dette, men antar at det var to dekoratører blant disse håndverkerne.

Etter krigen ble Amundsenvillaen brukt som funksjonær bolig og senere sykestue. Den har flere ganger blitt bygget om og har også fått et mindre tilbygg utvendig. Ved starten på nye ombygningsarbeider i 2001 og 2002 ble det funnet dekor av flyene N24, N25 og luftskipet «Norge» på veggene i den tidligere stuen. Ombygningsarbeidet ble stoppet, og siden Amundsenvillaen er automatisk fredet etter svalbardmiljøloven, foreslo Riksantikvaren med grunnlag i rapport fra Norsk institutt for kulturminneforskning å tilbakeføre villaen til den stand den hadde da polarhelten bodde her.

◀ Del av dekoren i det «grå rommet» hvor forsøk på å nå Nordpolen er fremstilt med, blant annet svenske S.A. Andrées hydrogenballong og amerikanske Richard Byrds fly.
Foto: Gisle Jakhelln

Den ferdig-restaurerte Amundsvillaen i Ny-Ålesund. ▶

Foto: Bodil Paulsen

I det «røde rommet» er motivene fra fangstlivet. ▶

Foto: Gisle Jakhelln

BRUK

Første etasje vil bli benyttet til representasjon og møtevirksomhet og annen etasje til bolig for selskapets direktør «i en alminnelig god og funksjonell standard».

BOARCH arkitekter AS ved under tegnede har vært arkitekt. Jens Treider har utført farge- og bygningsarkeologi. Heinz Kusch fra Nordland fylkeskommune har foretatt undersøkelser og konserverte dekoren i stue og spisestue. Prosjektet har vært ledet av Bodil Paulsen fra Kings Bay AS. Rådgivere i rehabiliteringsarbeidet har vært Susan Barr fra Riksantikvaren, Siri Hoem fra Byantikvaren i Oslo og Egil Murud fra styret i Kings Bay AS. ■

Del av dekoren i det «grå rommet». Italienske Umberto Nobiles luftskip «Italia». ▶

Foto: Gisle Jakhelln

På sporet av Nansen

Susan Barr med datteren Ingvill på nordspissen av Spitsbergen i 1982. Barr var kulturvernkonsulent, og ektemannen var assistent. Familien bodde i fangsthytter. I anledning Nansen–Amundsen-året 2011 er polarhistorikeren hentet fra Riksantikvaren til Frammuseet. Hun har også vært leder for polarhistorie og dokumentasjon ved Norsk Polarinstitutt. Barr er president i ICOMOS Polar Heritage Committee, medlem av Norges forskningsråds polarkomité, visepresident i International Arctic Science Committee og styremedlem i Framkomiteen og Norsk polarklubb. Foto: Trygve Aas.

– Tuften etter Nansen og Johansens overvintringssted på Frans Josefs land er en av våre viktigste polarhistoriske lokaliteter, sier Susan Barr på Frammuseet.

AV SIGNE IHLEN TØNSBERG

Som de første så langt nord måtte Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen 8. april 1895 snu på 86° 14' N. Skulle de komme hjem, måtte de oppgi drømmen om å bli først på Nordpolen. I stedet slet de to seg sørover på havisen. I en hule av jord og stein overvintret Nansen og Johansen på Frans Josefs land i åtte måneder.

KAPP NORVEGIA

Først i 1990 ble tuften på «Kapp Norvegia» gjenfunnet av en privat norsk-russisk ekspedisjon. Funnet av polarhistoriens mest kjente tuft vakte stor interesse internasjonalt. Som etnolog og polarhistoriker deltok Susan Barr. Det var under Gorbatsjovs glasnost at Russland fikk «jerneteppe på gløtt». Sovjetisk Arktis ble mer tilgjengelig etter å ha vært helt stengt

i mange år. I dag diskuterer russiske og norske myndigheter prinsipper for riktig forvaltning av de høyarktiske øygruppene Frans Josefs land og Svalbard.

– Frans Josefs land er nå en del av nasjonalparken Russisk-Arktis, men likevel er Nansens overvintringssted et utsatt kulturminne, sier Susan Barr.

TÅLEGRENSER

Polare kulturminner er utsatte og sårbare. Økt ferdsel og klimaendringer tærer på. Permafrosten tiner, og havisen smelter. Verdens største næring, turismen, letter tilgjengeligheten også i polare strøk.

– Det er fort gjort å tråkke galt på feil sted. Våre polarområder er de klimatiske yttergrensene for planter og dyr. Kulturminnene i Arktis er dels dekket av vegetasjon som altfor lett kan ødelegges og forstyrres. Derved blottlegges for

og Johansen

*– Ja, nu maa De skynde Dem,
ellers blir det for sent.*

Johansens legendariske utrop mens
Nansen lette etter børsa i kajakken.
Tegnet av Halfdan Egedius som illustrerte
*Fram over Polhavet: den norske polarfærd
1893–1896*, som kom ut i 1897.

Først i 1990 fant en norsk-russisk ekspedisjon tuften på Frans Josefs land med de sammenraste steinveggene og tømmerstokken som var mønsåsen i kryptinnet hvor Nansen og Johansen overvintret. Foto: Susan Barr

«Vor teltplass 25/26 aug. 95. Land nordenfor vinterhytten.» Nansens foto fra overvintringen med hans påtegninger.

Nyttårsaften 1895 «foreslog Nansen, at vi skulde begynde at sige 'du' til hinanden. Vi havde nemlig hidintil stadig tiltalt hinanden med 'De'. I slutten av august samme år, hadde isforholdene blitt så vanskelige at mennene ikke kunne bruke kajakkene. De måtte overvintre.

– Nansens eget bilde fra overvintringsstedet på Frans Josefs Land 1895–96. Nasjonalbiblioteket har Nansens 3500 fotografier fra ekspedisjoner, privatliv, politisk arbeid og flyktningarbeid. Bildene er fra 1860 til 1930.

eksempel en tuft for ytterligere nedbrytning. Turistindustrien må tvinges til riktig ferdsel, sier Susan Barr.

NANSENS FOTOGRAFI

– Da vi lette etter tuften, var det helt avgjørende å bruke Nansens bilder, forteller hun. Bak polarheltenes krypinn på stranden viser fotografier en iøynefallende knaus ved fjellsiden. Planen var at de 10 ekspedisjonsdeltakerne i 1990 skulle bruke gummibåter og lete i det aktuelle området. Båtene holdt ikke, og etter en

uventet svømmetur tok deltakerne seg heller fram til fots.

– Plutselig kjente vi igjen den spesielle knausen, men fra motsatt side av der hvor Nansen hadde tatt bildet. Vi løp bort, og der på stranden lå mønsåsen Nansen og Johansen hadde brukt! Verken de, eller vi, fant særlig mye rekved i området. Men polarheltenes fant i hvert fall en fin tømmerstokk som gjorde tjeneste som møne. Denne holdt taket deres av hvalrosshuder oppe.

«Ved Vinterhytten». Foto: F. Nansen, Nasjonalbiblioteket.

KNOKLER OG PATRONER

Nansen og Johansen grov i den frosne bakken og bygget deretter en steinmur. De hadde to meter høyde under taket. På en steinbrisk lå mennene i en dobbel sovepose av reinskinn. Johansen snorket, og Nansen dultet ham i ryggen. Johansen vred litt på seg – og snorket litt lavere.

Den norsk-russiske ekspedisjonen fant rester etter de gamle steinveggene, knokler fra isbjørn, beslag fra en sledemeie og tomme patronhylser. Ekspedisjonen forstyrret området så lite som mulig si-

den de ikke skulle foreta en arkeologisk utgraving. Imidlertid hadde russiske myndigheter gitt tillatelse til at de kunne ta med enkelte gjenstander tilbake til Frammuseet i Oslo.

GENTLEMEN

– «I denne tid levede vi af kjød, som vi kogte eller stegte over tranlamper. Nansen havde jo været blant eskimoerne paa Grønland, han var nesten udlært i at leve som vildmand; hans erfaringer fra eskimoernes liv kom godt med baade her og senere på

Fotografen Nansen

Fridtjof Nansen hadde med flere kameraer på Nordpol-ekspedisjonen. Et storformat og flere mindre kameraer. Det store kameraet måtte bli igjen om bord på Fram. Nansen valgte å ikke ta med glassplater, og satset 100 prosent på film, både planfilm og rullfilm.

- Vi vet ikke hvilke kameraer Nansen hadde med til Frans Josefs land, forteller Wlodek Witek, som er papir og fotokonservator på Nasjonalbiblioteket.

Rullfilmen ble gradvis utviklet i slutten av 1880 årene. Det store gjennombruddet kom med George Eastmans «Kodak» som ble lansert i 1888. Den klare fordelten med Kodak var at kameraet var lett og kunne eksponere flere bilder etter hverandre, uten opphold. Ulempene var at de tidlige filmene ikke var stabile, og lett krøllet seg under oppbevaring.

Positive var framstilt ved kontaktkopiering slik at filmstørrelsen var nesten lik papirbilde. De fleste positive fra denne turen er laget enten på kollodionpapiret, eller gelatinpapiret.

– How do you do?

Frederick George Jackson, britisk offiser, polarforsker og leder for ekspedisjonen til Frans Josef Land 1894–1897, hilser Fridtjof Nansen. Øyeblikket ble rekonstruert seks dager etter at det historiske møtet faktisk fant sted 17. juni 1896. Da hadde Nansen og Johansen 15 måneder bak seg de to alene. Engelskmennene oppholdt seg lenger sør under høyst siviliserte forhold samtidig med at nordmennene bodde i krypinnet.

Da isen gikk, begynte Nansen og Johansen å padle sørover. Planen var å komme seg så langt sør at kursen kunne settes rett til havs – mot Svalbard.

– Det hadde aldri gått bra! Heldigvis ble Johansens kajakk flerret opp av en hvalross, og de stoppet på et isflak. Mens Johansen holdt på med reparasjonen, gikk Nansen opp på en iskoss da han hørte hundeglam. Han gikk innover mot land, og Jackson kom ham i møte, forteller Susan Barr.

Foto: F. Jackson, Nasjonalbiblioteket, Billedsamlingen.

ferden», skriver Hjalmar Johansen i *Selv-anden på 86° 14'*.

Med hvalross i sjøen og isbjørn stadig på besøk spiste begge seg flere kilo tyngre. Klærne ble blod- og spekkflekket. Ansikt og hender ble sotet. Hår og skjegg vokste. Julekvelden spanderte Nansen en halv kopp vann til å vaske seg før de begge vrentre trøyene.

Et halvt år etter ble vår polarhelt beskrevet som «pale and anaemic and very fat» da han møtte sin redningsmann Frederick George Jackson.

GRYTELOKK OG BESØK

«Kapp Norvegia» ligger midt i et isbjørntrekk. På seks dager fikk den norsk-russiske

ekspedisjonen 17 isbjørnbesøk! Nansen og Johansen skjøt mange bjørner da de overvintret. De hadde nok ammunisjon. Det hadde ikke deltakerne i 1990. Russerne som utstyrte ekspedisjonen, hadde lovet å sende med fire gevær.

– De tok kun med en gammeldags hagle, i tilfelle en sinna isbjørn skulle komme på besøk! Russerne mente isbjørnen var ufarlig og lett lot seg skremme vekk. Dessuten påpekte de at det jo er ulovlig å skyte den, forteller Susan Barr.

– Deres strategi var at vi skulle slå på grytelokk og løpe mot bjørnene mens vi ropte og bråkte. Jeg passet på å løpe bak de andre. Jeg ville bli spist sist! ■

KILDER:

Nansen, Fridtjof: *Fram over Polhavet. Bind I og II*. Kristiania 1890

Johansen, Hjalmar: *Selv-anden på 86° 14'*. Kristiania 1898

Barr, Susan: *Fram mot Nordpolen – en hundreårsbragd. Framferden 1893–1896*. Schibsteds Forlag A/S, Oslo 1996.

Fossheim, Eivind: «På Nansens strand», *Aftenposten* 18. august 1990

Barr, Susan: «Sovjetisk-norsk ekspedisjon til Frans Josef Land sommeren 1990», *Polarboken 1991–1992*. Oslo 1992

Barr, Susan: «Nansen, Fram og fotografi», *Polarboken 1995–1996*. Oslo 1996

14. desember 1911 plantet Roald Amundsens ekspedisjon det norske flagg på Sydpolen

Bare 12 år tidligere hadde nordmannen og polarforskeren Carsten E. Borchgrevink gjort verdifulle observasjoner i Antarktis, noe Amundsen skulle få stor nytte av. Aller viktigst var det at Borchgrevink hadde lokalisert Hvalbukta ved Rossbarrieren, som allerede i 1841 ble funnet av James Clark Ross. Dette var bevis nok for Amundsen at Isshelfen her var stabil så han kunne etablere basen her uten å frykte for at isen skulle brette av. Derved startet Amundsen 100 kilometer nærmere Polen enn det Robert Falcon Scott gjorde. Borchgrevink hadde også vist at det var mulig å komme seg opp på Isshelfen fra bukta, og gå på ski innover isflaten. Dette var verdifullt å vite om for Amundsen, før han startet kappløpet mot Sydpolen.

Bolighytta og lageret fra den første overvintringen på det antarktiske fastland. Byggekonstruksjonene er fra Strømmen Trævarefabrikk. Fabrikken leverte ferdighus til nesten alle verdenshjørner, og den mest berømte leveransen var til Kapp Adare. Antarktis er det eneste kontinent i verden der bostedet etter de første beboerne fortsatt står! Foto: Paul Chaplin, ICOMOS IPHC

– Men Borchgrevink var først

Carsten Egeberg Borchgrevink ledet en ekspedisjon på 10 mann som overvintret i 1899 – 1900 på Kapp Adare. De to første hyttene i Antarktis står fortsatt, men den ene uten tak. Ytterveggene er truet av pingvinmøkk.

AV SUSAN BARR OG SIGNE IHLEN TØNSBERG

Som pionerbygning i Antarktis er Borchgrevink-hytta et internasjonalt kulturminne som ligger i det som er newzealandsk kravområde, klassifisert etter høyeste nivå for bevaring etter Antarktistraktaten.

MØKK

Både ekstremt vær og pingvinmøkk gjør

at de første hyttene i Antarktis er utsatt for forfall.

På den to kilometer lange steinete stranden ved odden på Kapp Adare i Ross-havet, finnes den største kolonien av Adeliepingviner i Antarktis. Møkka bygger seg høyt og tett rundt byggverk. Den kan bli opptil en meter tykk. Borchgrevink-hytta har blitt rensert for pingvinmøkk av den newzealandske kulturminnestiftelsen

Antarctic Heritage Trust. Rensejobben gjøres når det finnes mulighet til det.

15 FOD I KVADRAT

– *De to smaa Træhuse, vi skal bo i, var hver 15 Fod i kvadrat og fra Golv til Loft 8 Fod høie*, skriver Borchgrevink i «Nærmest Sydpolen» i 1899 da han ledet en britisk ekspedisjon som tilbrakte et år på Kapp Adare.

Maleriet av Carsten Egeberg Borchgrevink henger i Norsk Polarinstitutt i Tromsø. Bildet er malt av E. Hillyard Swinstead i 1901. Borchgrevinks eldste sønn Ridley var født da faren overvintret i Antarktis. Ridley ble en meget kjent tegner og maler. Foto Væring

Borchgrevink-hytta var den første bygning som ble satt opp på det antarktiske kontinentet, og det at den fremdeles står skyldes solide byggekonsruksjoner og materialer. Hytta er et viktig internasjonalt kulturminne i Antarktis i dag, som er et internasjonalt område. Ekspedisjonen og dens «etterladenskaper» berø-

rer direkte landene Storbritannia, New Zealand og Norge.

Den gjenstående bolighytta etter Borchgrevink hadde dobbelt gulv og var isolert innvendig med papp. For hus til spesielt værharde strøk anbefalte Strømmen Trævarefabrikk reisverk i tømmer, asfaltlag som ekstra isolerende

lag i gulv, og stående panel innvendig. Deres hus ble blant annet brukt på Spitsbergen og på Island. Prefabrikerte hus fra Strømmen finnes også på Grønland.

SOUTHERN CROSS

Den britiske «Southern Cross»-ekspedisjonen skulle få den aller første overvintringen på det antarktiske fastlandet. Borchgrevink fikk støtte av den velstående forleggeren Sir George Newnes, som sponset hele ekspedisjonen.

Etter å ha blitt forsinket i pakkisen på vei sørover, ankret ekspedisjonsskipet opp 16. februar 1899 ved Kapp Adare på 170°14' Ø.

Det tok mannskapet hele 10 dager å losse byggeutstyr og forsyninger. Om bord var også 75 sledehunder. Mennene oppdaget fort at de hadde kommet til et av de mest utsatte og forblåste stedene, men vinteren var i anmarsj og tiden strakk ikke til for å flytte til et annet sted.

Av de 10 deltakerne som overvintret var sju nordmenn, der i blant to samer. Øvrige ekspedisjonsmedlemmer var briter, hvor en var fra øya Tasmania utenfor Australia, som den gang tilhørte Storbritannia.

Borchgrevinks mål var at de skulle finne det magnetiske sydpolpunktet. Ekspedisjonen planla å klatre opp på polarplatået for å komme seg videre

Et ensomt kulturminne – en grav

Nicolai Hansons grav ligger på høyden over Kapp Adare. Hanson var zoolog på Borchgrevink-ekspedisjonen. I løpet av vinteren døde han. Dødsårsaken er ikke diagnostisert, men ulike teorier er en tarminfeksjon, eller beriberi. Nordmannen er den første som fikk sin grav på det Antarktiske fastlandet.

Unders Scotts «Northern Party-expedition» ble høyden hvor Hansons grav ligger et utsiktspunkt. I løpet av denne tiden ble det lagt store flate steiner rundt graven. Et kors og hans navn ble skrevet med hvite småsteiner. Nicolai Hansons grav blir også holdt vedlike i dag av newzealenderne.

Foto: Paul Chaplin, ICOMOS IPHC

sørover. Men Kapp Adare er isolert av alpine fjell og krevende breer og is, noe som begrenset ekspedisjonens planlagte studier og oppdagelser.

PIONER-EKSPEDISJON

I januar 1900 kom skipet «Southern Cross» tilbake og hentet overvintrerne. Før de satte kursen nordover, tok de en oppdagelsestur sørover. På denne turen fant de Hvalbukta, som siden skulle bli utgangspunktet for Amundsens sydpolferd, og der basen «Framheim» ble etablert.

Borchgrevink og hans menn var pionerer. Selv om nordmenn var sterkt representert på denne ekspedisjonen, ble den i Norge regnet som britisk.

Tilbake i England kom Borchgrevink i skyggen av den britiske polarforskeren Robert Falcon Scott. Polarinteressen var rettet mot hans første Antarktis-ekspedisjon i 1901. Hyttene etter Borchgrevink og mennene ble igjen brukt i 1911, av en gruppe fra Scotts siste og fatale «Terra Nova»-ekspedisjon.

Borchgrevink kom omsider hjem til Norge og døde i en alder av 69 år i 1934 i sitt hjem på Slemdal i Oslo. ■

Fra medisinskapet.

Foto: Paul Chaplin, ICOMOS IPHC

Berømte pionerhytter

Samtidig som Robert Falcon Scott skulle nå Polen i 1911, dro en gruppe, «Northern Party» til Kapp Adare for å overvintre der og drive undersøkelser i området. De brukte Borchgrevinks hytter og satte i tillegg opp en reisverkshytte som ikke har tålt de ekstreme værforholdene så godt. Den er nå en ruin.

Til sammen er det fem berømte hytter fra pionertiden i denne delen av Antarktis. I tillegg til Borchgrevinks, er det en fra hver av Scotts to ekspedisjoner, en fra Shackletons på Kapp Royds og en hytte fra den australske Douglas Mawsons ekspedisjon.

KILDER

Icy Heritage, Historic Sites of the Ross Sea Region, David L. Harrowfield, Antarctic Heritage Trust, New Zealand 1995

Cultural Heritage in the Arctic and Antarctic regions, Monuments and Sites VII, ICOMOS IPHC, Red. Susan Barr og Paul Chaplin, Norge 2004.

Web-siden www.norwaysforgottenexplorer.org . 2007.

Complet færdige Huse, Strømmen Trævarefabrik – ferdighusproduksjon 1884–1929. Av Amundsen/Anderson/Hvidsten/Stefferd. Bonytt Forlag 2002.

Borgund stavkirke – utrolige funn

Tross vær og vind i over 800 år har trevirket på taket av en våre unike stavkirker overlevd. Håndverkerne har funnet materialer fra da kirken ble bygget i 1180.

TEKST OG FOTO: SJUR MEHLUM, RIKSANTIKVARENS STAVKIRKEPROGRAM

Vel tørker trevirke fort i nedbørfattige og trekkfulle Lærdalsdalen i Sogn, men likevel vitner funnene om at tre som utvendig materiale kan ha meget stor overlevelses-evne. Undersøkelser har vist at deler av takkonstruksjonen på Borgund er original. I motsetning til de andre stavkirkene har Borgund aldri vært påbygget. Den har derfor gjort tjeneste som referansekirke ved restaurering av andre stavkirker. Borgund er den mest originale stavkirken vi har. Restaureringen som startet 2009, skal være ferdig neste år.

Borgund stavkirke står i en særstilling på grunn av de opprinnelige bærende konstruksjonene, takrytteren og trevirket. Det er også funnet et takbord fra da kirken ble bygget. Her utbedrer Erlend Slåtten overgangen mellom apsis og hovedtaket. Den opprinnelige vannrennen kalles også kilrennen. ►

▲ På Borgund synger historien. Dyktige håndverkerne i middelalderen visste å velge de beste trematerialene, noe vi oppdager under arbeidet. Vi vet at bærende interiørkonstruksjoner i et gammelt bygg kan vare lenge, men at trevirket i ytterkledningen har holdt i flere hundre år, gjør oss ydmyke og begeistret.

Kjerneved av furu er nøkkelen til lang levetid. Slikt materiale er den innerste delen av trestammen. Etter hvert som treet vokser, dør cellene innerst i stammen og danner kjerneved. I furua fylles denne med kvae, noe som gir treslaget helt spesielle impregnerende egenskaper mot råte, sopp og insektsangrep.

▲ Over den gamle vannrennen fra 1100-tallet er det lagt koper. Under istandsettingen beholder vi så mye som overhodet mulig av opprinnelig godt bevart materiale. Alle råtnede bord skiftes ut med nøyaktige kopier. Nesten 8000 takspen skal erstattes med nye. Hver og en kopieres med «skreddersøm», noe som tar sin tid. Håndverkerne fra Telemark og Jølster vet nøyaktig hvordan de skal svinge øksa.

◀ Står vi bak alteret inne i kirken, ser vi en konstruksjon som går opp i et kjegletak. Ser vi denne utenfra, ser vi apsisen. Også her ble dårlig spon skiftet ut.

Den historiske fasaden er bevart på den gamle murgården til høyre. Bygården til venstre er blitt etterisolert utvendig. Bygningen har mistet sine opprinnelige arkitektoniske kvaliteter. Særpreget som er typisk for bygninger fra denne tiden, er borte. Det er utfordrende å oppgradere gamle murgårder slik at de tilfredsstiller kravene til energibruk. Innvendig etterisolering av fasadene gjør at de gamle veggene blir fuktigere, og faren for råteskader, hussoppangrep og frostskafer øker. Isolerer vi utvendig, taper vi det historiske særpreget. Plan- og bygningsloven åpner derfor for å gi tillatelse til tiltak, selv om de ikke tilfredsstiller alle kravene.

Foto: Marte Boro © Byantikvaren i Oslo

Godt nok!

– Godt nok! gir råd når bygninger skal bygges om.

AV MARTE BORO, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren og Statens bygningstekniske etat samarbeider om en veileder som skal komme ut i løpet av året. Den blir et viktig bidrag til plan- og bygningslovens tekniske forskrift, TEK, og vil omfatte alle boliger, ikke bare de med verneverdi.

Hva er godt nok ved ombygginger? Når vi bygger om eksisterende bygninger,

vil det være ulike behov, og ulike muligheter for oppgradering. Byggesaksdelen av plan- og bygningsloven fokuserer på nybygging, noe som ofte gjør det komplisert å arbeide med eksisterende bygg.

Godt nok! fokuserer på ulike bygningstyper og deres egenskaper med hensyn til tekniske krav i TEK.

Typiske konstruksjoner og material-

bruk vil bli beskrevet. I tillegg blir bygningenes sterke og svake tekniske sider og typiske skader gjennomgått.

Den største og viktigste delen er gjennomgangen av hvordan kravene i TEK kan tilfredsstilles, og hvor vi må akseptere at kravene ikke kan tilfredsstilles innenfor en forsvarlig praktisk og økonomisk ramme.

Arkitekter, ingeniører, offentlige saksbehandlere, tilsynspersonell, håndverkere og eiere vil ha nytte av veilederen. ■

– Den største grasrotrørsla med eigen dag

«Skjulte skattar – spor i landskapet» er tema for Kulturminnedagen 11. september. Med den tittelen ønskjer vi i år at mange finn fram til spor etter graver, buplassar, tufter, båtstøer, vegar og stader med historier frå ulike tider og formidlar dette til mange.

AV TORVEIG DAHL, LEIAR NASJONALKOMITEEN FOR KULTURMINNEDAGEN

Kvart år set Kulturminnedagen kulturarven i heile Europa i fokus. Her i Noreg markerer vi dagen med ein omfattande dugnad av organisasjonar, bedrifter, kulturkontor, museum og andre i godt samspel. Det er ein dag som gjeld mange som arrangørar – og enda fleire som besøkjande med stort aldersspenn! Dagen har gjennom 18 år vorte ei stor grasrotrørsla med sirklar som involverer nye for kvart år, og som rekrutterer stadig nye med i kulturminnevernarbeidet.

OPNE DØRER

Kulturminnedagen har frå 1991 vorte ein årleg tradisjon i regi av Europarådet. Frankrike, Nederland, Belgia og Skott-

land var dei første som starta med «Opne dører» – og gratis tilgjenge, slik at kulturminna skulle gjelde enda fleire som eit felleseige. Noreg kom med 1993, og no er 50 land med! Mange i Europa har lagt vekt på den offentlege eigarskapen med offentlig ansvar for arrangementa – og har da gjerne valt ut høgstatus-kulturminne, medan vi i Norden har litt andre desentraliserte modellar for arbeidet.

EIT FELLESEIGE

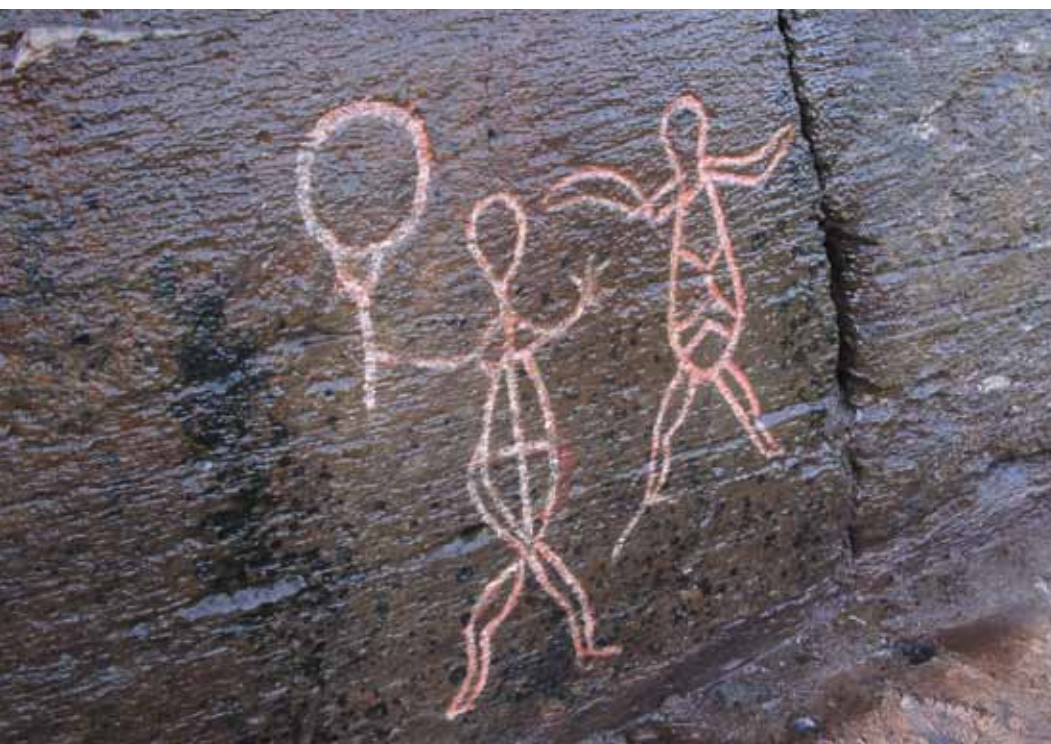
Miljøverndepartementet har sett ned ein nasjonalkomiteé med representantar for Riksantikvaren, Norsk Kulturråd, Norges Museumsforbund og Norges kulturvernforbund. I tillegg er det eit sekretariat med ein nasjonal koordinator lokalisert til Kulturvernforbundet. Med dette har ein lagt til rette for ei nasjonal samordning, og ikkje

ei nasjonal styring. Neste år opphører nasjonalkomiteen og Kulturvernforbundet har ansvar for nasjonal koordinering. Den nordiske varianten er i stor grad basert på det friviljuge kulturminnevernet i lokalsamfunna. Denne tradisjonen er ein del av kulturarven vår; som eit felleseige og eit fellesansvar, som ei grasrotrørsla.

MANGFALD

For å få fornya merksemd har vi kvart år nytt tema. Vi oppmodar alle til å leggje vekt på materiell og immateriell kulturarv, faste og lause kulturminne og til å samarbeide med andre. Alle arrangementa er baserte på lokale og regionale tilhøve – og ut ifrå kva samarbeidskonstellasjonar kvart år vel å leggje vekt på. Det får kvart år fram eit enormt mangfald og spanande arrangement for store og små. ■

Helleristingar frå steinalderen på Skavberget i Troms. Foto: Inger-Marie Aicher Olsrud © Riksantikvaren

Bru på Hoddevik i Sogn og Fjordane. Foto: Åse Bitustøl © Riksantikvaren

Bru i Røros-traktene. Foto: Arve Kjersheim © Riksantikvaren

I Riksantikvarens arkiv er den historiske kulturarven godt representert med gamle brev, dokumenter, fotografier og tegninger. Dette er viktige kilder til studier av våre kulturminner.

Om en malerinne og en prestegård

AV TORBORG STRAND

Foto: Fotograf ukjent © Riksantikvaren

Det er ikke urimelig å anta at sokneprest Thorkild Johansen Aschehoug var glad for å kunne flytte inn i prestegården på Ås i 1883. Med hustru, fem døtre og en sønn inntok han den staselige bygningen, med ikke mindre enn 12 værelser. Syverud, som ble prestegård for Ås i 1862, skulle gi presten en ikke ubetydelig embetsinntekt. Fra 1883 til 1894 var han sogneprest, og i 1887 ble han også utnevnt til prost i Øvre Borgarsyssel.

TABLÅ

Da prestegården ble fotografert denne vårdagen, sto vinduene i annen etasje oppe, og luftige blondgardiner fremhever inntrykket av nyinnflyttet optimisme. Menneskene på trappen fullender komposisjonen og gir assosiasjoner til tidens friluftsmaleri. Det velregisserte tablået på trappen er gjennom fotografiet fiksert for ettertidens betraktere. Sju kvinner med malerinnen har tatt oppstilling, og vi antar at sokneprestens døtre er med på fotografiet. Muligens også noen malerin-

nekolleger av datteren Dina. Til tross for tekstil folderikdom har damene beveget seg inn i den moderne tid hvor ballspill og utøvelse av malerkunst etter hvert ble likeverdige aktiviteter for kvinner.

DINA ENGEL LAURENTSE

Til høyre for trappen sitter en ung dame i lys kjole på en skammel foran et staffeli. Etter all sannsynlighet er det Dina Engel Laurentse Aschehoug (1861–1956). 22 år gammel hadde hun avsluttet en toårig utdanning ved V. Kyhn tegneskole i København. For en kort periode var hun elev av Eilif Petersen. I 1883 malte hun et portrett av barnepiken Berthe. Året etter debuterte hun på Høstutstillingen. I 1885 stilte hun ut et portrett med tittelen «*En ung pike i vintertøi*». Dina Aschehoug fortsatte utdannelsen på Académie Colarossi i Paris i 1886–1887. Pengene hun hadde fått for å male onkelen, professor i rettsvitenskap og samfunnsøkonomi Torkel Aschehoug, bidro til å finansiere oppholdet. Hennes interiør fra Louvre kom med på Høstutstil-

Foto: «En ung pike i vintertøi». Malerinnens søster Johanne Aschehoug. Foto: ukjent © Norsk Portrettarkiv.

lingen, sammen med fire andre malerier. Også på Stockholmsutstillingen i 1897 gjorde hun seg bemerket med et portrett.

USIKKER LEVEVEI

Fordi hennes far syntes kunsten var en usikker levevei, avbrøt hun utdannelsen på Akademi for kvinner i København. I stedet ble det kurs for tegnelærere og 15 års arbeid som tegne- og skriveleærer ved Sylows pikeskole, i tillegg til fem år ved Den kvindelige industriskole. Dina Aschehoug fortsatte likevel å male ved siden av lærergjerningen. ■

KILDER:

Anne Wichstrøm: *Kvinner ved staffeliet – Kvinnelige malere i Norge før 1900*. Universitetsforlaget 1983.

Norsk kunstnerleksikon Bind 1 – Redaksjon Nasjonalgalleriet 1982.

Trygve Vik: *Ås Bygdebok Bind 1*. 1971.

N. A. Dahl: *Aas Herred*. 1916.

Det er 150 år siden Fridtjof Nansen ble født, 100 år siden Roald Amundsen nådde Sydpolen og 75 år siden Frammuseet på Bygdøy åpnet. Vi har valgt å vise fram en polarhistorisk bok, blant annet.

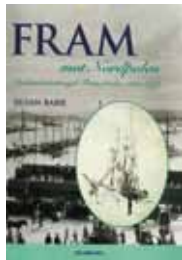
AV GURLI HALIN

SUSAN BARR

FRAM MOT NORDPOLEN. EN HUNDREÅRS-BRAGD. FRAM-FERDEN 1893–96.

OSLO, SCHIBSTED 1996.

Boken forteller om norsk polarforsknings storhetstid. Utgangspunktet for Fridtjof Nansens ekspedisjon mot Nordpolen var å undersøke havstrømmene gjennom Polhavet, noe han hadde klare teorier om. Prestisjeprosjektet i et til da uutforsket polarområde fikk den støtten som trengtes: penger, et spesialbygget skip og en hånd-

resulterte i seksbindsverket *Scientific results. The Norwegian North Polar Expedition 1893–1896*, utgitt 1900–1906. I *Norsk polarhistorie*

plukket besetning, som vi blir kjent med i boken. Tilbake i Norge fikk heltene en mottakelse uten sidestykke.

Nansen utga 1897 sin egen beretning i to bind, *Fram over Polhavet*. Ekspedisjonen

bind 1 (2004), sammenlignes Nansens ekspedisjon med vår tids måneferder, sett i forhold til datidens teknologiske nivå.

Fram ble senere brukt på flere reiser, først av Otto Sverdrup og Roald Amundsen. Etter første verdenskrig var skipet klar for kondemnering. Som leder i Framkomiteen kjempet Otto Sverdrup for bevaring og restaurering av båten. I 1936, seks år etter hans død, fikk Fram endelig sitt museum.

forts. neste side.

Norske portretter

OSLO, RIKSANTIKVAREN;

GYLDENDAL 1956–1965. 2 BIND

F. Nansen. Radering av Johan Nordhagen. 1897. Norsk Portrettarkiv

Norsk portrettarkiv ble opprettet i 1934. Det begynte med et internasjonalt historikermøte i Oslo i 1928, der det ble stiftet en internasjonal ikonografisk kommisjon. Møtet ønsket samarbeid om en internasjonal standard for innsamling og registrering av historiske portretter som anerkjent kildemateriale.

Norsk portrettarkiv hadde som formål å samle og registrere avfotograferinger av kunstnerisk utførte portretter, med tanke på publisering.

Fotografiske portretter tok

Universitetsbiblioteket seg av. I arkivets styre satt riksantikvar Harry Fett med representanter fra Riksarkivet, museene og Norsk slektshistorisk forening.

Kortkatalogen består av cirka 30000 registreringer fra hele landet. Den fysiske samlingen har omlag 12 000 avfotograferinger, avisutklipp med portrettegninger og karikaturer. Nansenfondet ga årlige bidrag til arbeidet. I serien *Norske minnesmerker* ble tobindsverket *Forfattere og Videnskapsmenn* (1956–1965), og *Christian Krohgs portretter* (1971) utgitt.

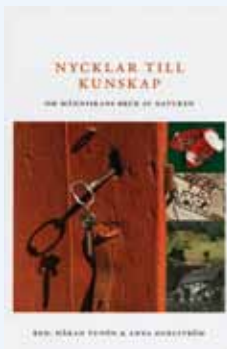
Litografi laget av Nansen selv. Datering ukjent. Norsk Portrettarkiv.

I 1979 ble Norsk portrettarkiv underlagt Riksantikvarens arkiv. Et digitaliseringsprosjekt startet i 1997, utført av Lene Buskoven med hjelp av Kjell Vistad. Databasen inneholder ca 11 000 registreringer. Riksantikvarens bibliotek har en boksamling med litteratur om norske og utenlandske portretter knyttet til Portrettarkivet. ■

NYCKLAR TILL KUNSKAP. OM MÄNNISKANS BRUK AV NATUREN. STOCKHOLM, SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN 2010.

HÅKAN TUNÓN & ANNA DAHLSTRÖM (RED.)

Et bærekraftig samfunn må nødvendigvis bygge på både ny og gammel erfart kunnskap. Flere disipliner presenterer her ulike historiske kilder når det gjelder utnyttelsen av naturen.

Et eksempel er lokalbefolkningen i Amazonas, som dokumenterer sine liv ved hjelp av håndtegnede etnokart, en kunnskapsoverføring fra de eldre til de yngre. Nye kart tegnes hvert år. Målgruppen for boken er studenter, forskere og en interessert allmennhet.

CECILIA BJØRK, LARS NORDLING, LAILA REPPEN

SÅ BYGGDES VILLAN. SVENSK

VILLAARKITEKTUR FRÅN 1890 TILL 2010.

STOCKHOLM, FORMAS 2009.

Det finnes nærmere to millioner eneboliger i Sverige. Skal en bevaringsverdige bygning moderniseres eller bygges om, er kunnskap om arkitekturstilen avgjørende.

Boken inneholder en stilhistorisk oversikt over ulike villatyper, fra eksteriør til interiør. For å muliggjøre ny produksjon av tidsriktige bygningsdetaljer er det laget nøyaktige illustrasjoner fra skala 1 : 1 og nedover. *Så byggdes villan* vil være et godt oppslagsverk for å bevare denne kulturarven. ■

– Jeg har gravd fram litt av en kopp, og kanskje dette er takstein fra huset som en gang sto her, sa Sindre. Sammen med Anne og andre er elevene ivrig opptatt med å studere dyrebein, som dukket opp i hopetall like ved grua, som en gang var kjøkkenkroken inne i husmannsstua.

Foto: Hilde R. Amundsen, NIKU.

– Dette klarer vi sjøl!

– Vi treng itte slike profesjonelle arkeologer. Dette klarer vi sjøl, sa en av gutta fra femte klasse. I en hel uke i høst var elever fra Tangen barneskole i Stange kommune på Hedemarken med på sin første arkeologiske utgravning.

AV HILDE RIGMOR AMUNDSEN, NORSK INSTITUTT FOR KULTURMINNEFORSKNING

Funnene var mange på den forlatte tufta etter husmannsplassen Søndre Åsgårdstua. Barna fant potteskår etter grovt keramisk gods og finere fajanse. De fant også skosåler, to ølflasker, masse flaskeskår, vindusglass, en liten sigd, gryteoppheng, en gaffel, spiker, murstein og takstein.

TO FAMILIER

Skriftlige kilder beretter om to familier som bodde på husmannsplassen mellom 1828 og 1905. Gjenstandene som ble funnet, spesielt skår etter fat og skåler, kan tyde på at den eldste bosetningen går tilbake til 1700-tallet. Muligens er det heller gammelt arvegods fra dem som bodde her på 1800-tallet. Noe av keramikken er antagelig produsert i Hedemark, men det er også skår fra husgeråd som kan være fra Trøndelag, Danmark, Skåne, Nederland eller England.

MANGE FUNN

Et mål ved undersøkelsen var å formidle historier om så vel husmannsvesen som arkeologi til barna. Det var en vellykket uke i skogen, med mange funn. Både barn og voksne lærte mye nytt.

– Dette er den kuleste skoledagen jeg har hatt, sa en av jentene.

Stange kommune støttet undersøkelsen. Grunneier, rektor og lærere var gode samarbeidspartnere. ■

Gullsekken

Tangen skole i Stange kommune er en av fire skoler fra hele landet som er nominert som «beste skole» i Den kulturelle skolesekkens pris, Gullsekken. I en pressemelding fra Stange kommune heter det at prisen går til den skolen som lar alle elevene få møte profesjonell kunst og kultur i skoletiden. Tangen skole har involvert seg i et spennende og omfattende utgravingsprosjekt sammen med arkeolog Hilde Amundsen. Elever fra flere trinn var da med i utgravning på husmannsplassen Søndre Åsgårdstua på Tangen.

Sandra worldwide

– Når eg er attende i Ghana, vil eg arbeide med verdsarv for heile Afrika. Bevaring av natur- og kulturarv er dynamisk og grensesprengjande.

AV SIGNE IHLEN TØNSBERG

Med permisjon som formidlar frå Nasjonalmuseet i Ghana jobbar Sandra Bruku no med berekraftig turisme og verdsarv ved UNESCO kategori 2-senteret Nordic World Heritage Foundation (NWHF) i Oslo.

Gjennom Fredskorpset i Noreg er 27-åringen med på ei utvekslingsordning mellom norske organisasjonar og utviklingsland. Dette inneber at Sandra jobbar tett med to medarbeidarar frå NWHF, som gjennom hospiteringsordninga no er plasserte i Sør-Afrika hos African World Heritage Fund. Sandra møter dei to samarbeidspartnarane sine kvar veke på Skype!

– No jobbar vi intenst med å leggje til rette for at verdas største innanlandske våtmarksområde, Okavango i Botswana, skal inn på UNESCO-lista, fortel Sandra.

Med sitt rike dyre- og fugleliv dekkjer Okavango-deltaet eit areal på heile 16000 kvadratkilometer. For å sikre dei skjøre økosystema i våtmarksområdet, skal ein innføre reglar og ordningar som sikrar ein miljøvennleg turisttrafikk.

ANSVARLEG TURISME

– Turisme synleggjer verdsarv, men turismen må bli berekraftig for at stadene blir bevart. For å styrkje at lokal verdiskaping og unik natur- og kulturarv blir teken vare på, må turist- og reiselivsnæringa bli mykje meir miljømedviten i framtida, seier Sandra.

Då dei første verdsarvstadene vart utpeikte for over 30 år sidan, var det ingen som tenkte på turisme! No har UNESCO-lista 911 stader. Mange verdsarvstader tiltrekkjer seg store turiststraumar. Stadene har blitt merkevare med stor tiltrekkingskraft. For å ikkje øydeleggje sårbare verdsarvstader, er det for eksempel innført kvo-

- Samarbeid på tvers av landegrensene er topp! Sandra Bruku hospiterer gjennom det norske Fredskorpset ved Nordic World Heritage Foundation i Oslo. Ghanesaren jobbar med berekraftig turisme og unik natur- og kulturarv. Foto: Signe Ihlen Tønsberg © Riksantikvaren.no.

ter for å avgrense turistar i inkariket Machu Picchu i Peru. Etter at Geirangerfjorden og Nærøyfjorden for berre få år sidan kom på UNESCO-lista, har cruisetrafikken auka kraftig.

KRAV

Ifølgje verdsarvkonvensjonen er medlemslanda forplikta til å ta vare på og verne verdsarvstadene. NWHF er eit av seks UNESCO kategori 2-senter i verda som samordnar og organiserer arbeidet med verdsarv. Saman med Verdsarvsenteret i Paris har senteret i Oslo teke initiativ til å få berekraftig turisme som krav når nye stader skal innlemmast på den prestisjefylte UNESCO-lista.

ASHANTI

Sandra er ashanti, som er den største folkegruppa i Ghana. På 1700-talet var ashanti-kulturen eit mektig kongedømme, men vart undertrykt på 1800-talet av dei britiske koloniherrane. I dag er 10 tradisjonelle ashantibygningar i leire, strå og treverk på UNESCO-lista. Kystfort og to slott som vitnar om slavetida står òg på lista.

– Den kvite mannen har utnytta mykje av vår rike kultur og identitet. Likevel, gjennom koloniseringa lærte og adopterte vi noko av koloniherrane sitt tankegods, slik som rettstryggleik og frie val. ■

Artikkelen er omsett til nynorsk av Gunvor Haustveit

Refleksjon eller digresjon?

I *Alle tiders* (2/2010) deler Leidulv Mydland, NIKU, sitt skråblikk på Riksantikvarens fredningspolitikk. Budskapet er at Riksantikvaren ikke lenger bryr seg om alder. Arkitektoniske, det vil si estetiske, verdier har fått forrang, og det er få eller ingen refleksjoner om fredning i et større samfunnsperspektiv. Målsetting om et bredere utvalg kulturminner på fredningslisten er ifølge Mydland ikke fulgt opp. Han spør om dette skyldes en egen agenda tuftet på tradisjonelle oppfatninger om vern, eksklusiv for en mindre gruppe.

En kort klargjøring er nødvendig. Mydland ser i realiteten ut til å mene at fredningsmyndighetene, også Riksantikvaren, har en skjult dagsorden og motarbeider målsettingene i fredningsarbeidet. Det er en oppsiktsvekkende påstand, og den er uten dekning i de faktiske forholdene.

Riksantikvaren skal være den første til å erkjenne at fredningslisten både er skjev og mangelfull. Derfor har det i flere år vært arbeidet for å styrke bredden etnisk, sosialt, næringsmessig og tidsmessig. Riksantikvaren driver en systematisk kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer som er underrepresentert ut fra Stortingets mål.

I dialog med Miljøverndepartementet er Riksantikvaren i ferd med å utarbeide en fredningsstrategi. Vi vet at vedtaksfredningene omfatter særlig større gårdsanlegg og større borgerskapsbygninger. Bygninger som er knyttet til lavere sosiale lag og andre næringer, er det færre av. Kystkultur og industrielle kulturminner er relativt svakt representert på fredningslisten. Ut fra geografisk fordeling ser vi også at Nord-Norge er særlig svakt representert i forhold til Sør-Norge, særlig Østlandet.

Dette har mange årsaker. Fredningslista er også en frukt av vekslende tiders verneideologi og trusselbilder. For fredning kan være situasjonsbetinget, diktert av blant annet kommunale arealplaner og akutte rivningstrusler.

Mydland hopper bukk over det omfattende arbeidet med verneplaner for statlig kulturhistorisk eiendom. Landsverneplanene vil omfatte om lag 900 fredete og 500 andre vernete bygninger og anlegg. En oversikt viser bygningstyper som ikke tidligere har stått på noen fredningsliste. Her er det brede sosialhistoriske, teknologihistoriske og vitenskapshistoriske perspektiver som ivaretas. Dette er en viktig del av bildet når en først skal gjøre seg opp en mening om fredningsarbeidets profil og innretning. ■

Ulf Holmene, Riksantikvaren

Furuheim på Gol.
Foto: Bård Langvandslien © Riksantikvaren

Et tydeligere kulturminnevern

Vi nærmer oss to år med ny riksantikvar, og fra mitt ståsted her i det sørlandske ser det ut til at ny riksantikvar også er i ferd med å bety ny Riksantikvar, med andre ord at den nye lederen har satt i gang en prosess der også *institusjonen* fornyer seg. Det Jørn Holme først og fremst

har bidratt med, og dette er igjen sett fra provinsen, er å gjøre Riksantikvaren *tydeligere*. Og da snakker jeg ikke om å være mer forutsigbar, men om å fremstå som en klar og tydelig forsvarer av «aldersverdiene», som en tidligere riksantikvar ville ha formulert det.

Fra Bjørvika til Furuheim er den røde tråden at Riksantikvaren holder den faglige fanen høyt.

Mange av utfordringene nå ligger i skjæringsfeltet mellom det nasjonale og det regionale, mellom fredning og andre mindre omfattende former for vern, mellom arkeologiske og nyere tids kulturminner, mellom forvaltningen av kulturminner i sjø og av dem på land, mellom generelle vernekriterier og lokalkunnskap. Hva den sistnevnte problemstillingen angår, fikk vel mange av oss en overraskelse eller to i Kulturminneåret 1997. Det var til dels stor divergens mellom de kulturminnene som folk lokalt oppfatter som viktige, og de som forvaltningen i særlig grad hegner om.

Én lærdom er at man må lytte til folk, og at en må tillate seg å bruke tid på å lytte. Godt kulturminnevern krever god lokalkunnskap. I praksis er derfor en kaffekopp eller to hos en bonde ofte av større verdi enn formelt upåklagelig saksbehandling. Kulturminnevernet må være offensivt. Forfaller vi til forvaltning etter

prinsippet brev inn – brev ut, har vi tapt! Et godt kulturminnevern må i forlengelsen av dette også være kunnskapsbasert. Generelle vendinger om vakre kulturlandskap og automatisk fredning er ikke godt nok. Vi må også evne å formidle *hvorfor* et gitt kulturlandskap er blitt som det er, og hvilke spesifikke verdier som ligger i en gravhaug fra bronsealderen. Forskningsbasert formidling må settes i høysetet.

Riksantikvarens nye tydelighet bør medføre at man rydder og får et klarere kulturminnevern også regionalt, og at man i noen grad endrer den nåværende arbeidsdelingen mellom Riksantikvaren, fylkeskommunene og museene (når det gjelder arkeologien). Det er snodig at Riksantikvaren fremdeles driver førstelinjesaksbehandling for eksempel i kirkesaker. Den daglige virksomheten innenfor kulturminnevernet foregår i regionene, og dette prinsippet bør gjennomføres fullt ut. Mer arkeologisk ansvar bør overføres til fylkeskommunene, vi bør organisere den marinarkeologiske forvaltningen over samme lest som det «vanlige» fornminnevernet, og det daglige ansvaret for fredete og listeførte kirker bør overlates til fylkeskommunene.

Spill bare ballen, Jørn, så skal vi ta den! ■

*Frans-Arne Stylegar,
fylkeskonservator i Vest Agder*

Ansvar og rollefordeling

Primæransvaret for kulturminnene ligger i kommunene, det er her kulturminnene skal vernes, brukes og oppleves. Stortinget har valgt fylkeskommunen som kulturminnefagmyndighet i førstelinje. Det har nok både sine fordeler og ulemper.

Det er i dag store forskjeller mellom fylkeskommunene. Noen fylkeskommuner tør ikke overprøve kommunenes manglende vilje til å ta vare på kulturminnene. Andre fylkeskommuner er sitt ansvar bevisst og utfører sine oppgaver med høyt faglig nivå. Jeg har i løpet av

mitt første år som riksantikvar vært i alle landets fylker, møtt de fleste fylkesordførere og talt til flere fylkesting. Mitt budskap har vært: Dersom fylkeskommunene skal ha ansvaret for kulturminneforvaltningen, må de ta det, ikke minst ved å bevilge nok ressurser og ikke godta politisk overstyring mot faglige råd.

Jeg er enig med Stylegar i at flere saksbehandlingsoppgaver bør overføres til fylkeskommunene. Dette er også vårt direktorats strategi. I fartøyvernplanen anbefaler vi at fylkeskommunene

overtar ansvaret for de verneverdige fartøyene. Etter Riksantikvarens forslag utprøves det i år en ordning hvor seks fylkeskommuner får avgjøre mindre arkeologiske saker, og vi ser nå på om ikke fylkeskommunene bør gis en rolle i behandlingen av kirkesaker.

Riksantikvaren spiller gjerne enda mer ansvar over til landets fylkeskommuner, men da må vi løfte blikket og forsikre oss om at alle er parat til å ta imot ballen! ■

riksantikvar Jørn Holme

– Hva er det dere vil?

Dersom samfunnet mener at det ikke skal være tilfeldighetene som avgjør hvilke fredete bygg i privat eie som står om 100 år, må myndighetene etablere vesentlig mye bedre systemer og ordninger enn det vi har i dag.

Eiers motivasjon er den viktigste enkeltfaktoren, og må derfor alltid bygges oppunder.

Vi synes å spore en positiv holdningsendring innen det offentlige kulturminnevernet. Det er glimrende, men de økonomiske rammevilkårene er fortsatt talentløst dårlige. Budsjetttrammene er latterlig trange. I tillegg er systemet direkte uhensiktsmessig.

Kombinasjonen av tilskudd til å utbedre skader som følge av manglende vedlikehold, og ingen ordninger som oppmuntrer til jevnt og godt vedlikehold, er fullstendig ødeleggende over tid.

Etter skattereformen for mer enn seks år siden har det ikke vært noen offentlige insitamer som har oppmuntret til jevnt og

godt vedlikehold. Konsekvensene av dette skulle utredes, og kompenserte ordninger skulle innføres. Det har ikke skjedd. Nå haster det. Forfallet blant fredete hus er visstnok akselererende. En rekke bygg settes i stand før 2020, men hva kan de vente seg av vedlikehold?

Finansdepartementet har fått skylden for at det er vanskelig å innføre kompenserte ordninger som skattelette og momskompensasjon, men de kunne ikke ha trenert dette så lenge om det hadde vært vilje i Storting og regjering. Vi har en flertallsregjering. De har hatt mengder av tid. Skal de berge æren, må de handle nå.

Målet må være å etablere ordninger som åpner lommeboka til eieren. Systemene må være enkle og forutsigbare for å egne seg til det jevne og gode vedlikeholdet. Så får vi heller akseptere at de store skippertakene krever omfattende og langvarig søknadsprosedyre, med krav om rapportering.

De økonomiske rammene til fredete bygg i privat eie må mangedobles, men

summen blir likevel mikroskopisk i statsbudsjettet.

I utgangspunktet tror vi at det er tverrpolitisk enighet om at de fredete bygningene på mange måter representerer Norges identitet både for egen befolkning og for besøkende.

Hvis det ikke eksisterer slike vyer eller ambisjoner omkring disse fredningene, så måtte det da være bedre å avfredede bygningene og avikle hele det enorme kulturminnevernbyråkratiet. Det ville være mye billigere for staten, og trolig vil mange av husene stå om 100 år likevel?

Foto: Foreningen Fredet

Knut Aall, styreleder, Fredet

Fritak for eiendomsskatt for kulturminner

Norsk Kulturarv har registrert at mange kommuner ikke benytter anledningen til å fritak fredete og verneverdige bygninger for eiendomsskatt. Norsk Kulturarv har sendt brev til alle ordførerne i landet og bedt om fritak for eiendomsskatt for disse bygningene.

Ansvar

Det er et samfunnsansvar å hindre forfallet i kulturarven, og fredete og verneverdige bygninger er en del av vår kulturarv og betyr mye for stedets identitet og folks tilhørighet.

Ikke bare fredete bygninger må fritas fra eiendomsskatten. Svært mange bygninger er i fredningsklasse eller vurderes som verneverdige uten at det er fattet formelt vedtak på statlig eller kommunalt hold. Norsk Kulturarv følger på denne måten opp brevet fra Riksantikvaren om samme tema som ble sendt kommunene i fjor høst.

Møte

Fritak for eiendomsskatt for både fredete

Statssekretær Heidi Sørensen i Miljøverndepartementet møter styreleder Inger-Lise Skarstein i Norsk Kulturarv. Foto: Grete Horntvedt.

og verneverdige bygninger ble tatt opp med statssekretær Heidi Sørensen på et møte i Miljøverndepartementet. Statssekretæren sendte oppfordringen videre til kommunene og uttalte at det var helt opp til kommunene å bestemme dette.

På møtet ga Norsk Kulturarv uttrykk for at

organisasjonen vil bidra til å nå målet som er satt av Stortinget om å begrense forfallet i fredete og verneverdige bygninger innen 2020.

Midler

Frivillige organisasjoner innen kulturvern må brukes mye mer av det offentlige. Vi har vist at med en liten og fleksibel administrasjon når midlene lenger, og mer av kulturarven bevares.

Ny partner

Norsk Kulturarv og Opplysningsvesenets Fond har inngått en avtale om samarbeid om profilering og informasjon. Det er innledet en prosess til en lignende avtale med bygdeturismeorganisasjonen HANEN.

Inger-Lise Skarstein, styreleder, Norsk Kulturarv

2020 – eit tal for festtalar?

Eg viser til Elisabeth Seips innlegg i *Alle tiders* nummer 2. i 2010 og vil rose Fortidsminneforeninga for arbeidet dei gjer: ei vaken foreining som følgjer med, tek opp viktige ting og kjem med konkrete innspel.

Målet er at alle kommunar tek stilling til kulturminna sine gjennom planar etter plan- og bygningslova – det viktigaste verkemiddelet for å sikre mangfaldet i kulturarven. Det er framleis ei viktig oppgåve for Riksantikvaren å hjelpe kommunane og fylkeskommunane i arbeidet.

Alle kommunar har tilgang til oversikt over freda kulturminne i Askeladden. Basen som no blir oppgradert og vidareutvikla, vil

innehalde fleire opplysningar og bli enno lettare å hente ut informasjon frå.

Mange kommunar manglar oversikt over sine eigne kulturminne. Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har, ved hjelp av NIKU, utarbeidd eit opplegg for å registrere verneverdige kulturminne. Både lokale styresmakter og interesseorganisasjonar skal kunne bruke opplegget. God oversikt er viktig for planlegginga til kommunane og for å kunne følgje utviklinga til lokale, verneverdige kulturminne. I det vidare utviklingsarbeidet vil det bli gitt ekstra stønad til nokre utvalde kommunar.

For å styrkje arbeidet til kommunane med å ta vare på verneverdig busetnad blir det arbeidd med forskrifter til den nye plan- og bygningslova, blant anna for å kunne gripe inn når folk spekulerer i forfall. Kommunal- og regionaldepartementet har ansvaret for å utarbeide forskrifta.

Eg har framleis tru på at vi når målet innan 2020, og er sikker på at Fortidsminneforeninga også i framtida vil vere ein god støttespelar i arbeidet.

*Einar Holtane, ekspedisjonssjef,
Miljøverndepartementet*

Artikkelen er omsett til nynorsk av Gunnvor Haustveit

Nyheter på kulturminnefeltet - FMF med «oppdateringsgaranti»

Fortidsminneforeningen har et spesielt tilbud til alle som ønsker å følge med på hva som skjer i det norske kulturminnevernet. Dette er foreningens populære «nyhetsmail», som blir sendt ut et par ganger i uka til alle abonnenter. Ordningen er åpen for alle interesserte (også dem som ikke er medlemmer), er helt gratis, og man kan melde seg av når man selv ønsker det. E-postlisten er konfidensiell, og e-postadressen din vil ikke bli gitt videre til noen. Det eneste du trenger å gjøre for å melde deg på, er å gå inn på denne nettadressen å registrere e-postadressen din: <http://www.fortidsminneforeningen.no/nyhetsbrev>. Prøv det noen uker! Og du vil straks merke at du får bedre oversikt over vårt fagfelt og det som skjer til enhver tid.

*John Arne Balto,
Fortidsminneforeningen*

Økte rammer

Norges Kulturvernforbund sendte før jul brev til Miljøverndepartementet med krav om at Regjeringen øker rammene for grunnstøtte til frivillige organisasjoner på statsbudsjettet for 2012.

De frivillige organisasjonene bruker mye tid på kontorarbeid, regnskap og daglig drift. Dette går utover det frivillige arbeidet: Ildsjelene må få lov til å bruke tid på det de brenner for, nemlig aktivt kulturvernarbeid! Enten det dreier seg om å ta vare på gamle biler, lete etter fornminner eller formidle historie. Derfor har Kulturvernforbundet tidligere krevd at staten må bidra med grunnstøtte til alle kulturvernorganisasjoner. Dette er bare mulig dersom rammene

for tilskudd økes med 23 millioner kroner.

Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at verdiskapningen i frivillig sektor i 2008 utgjorde nesten hele fire prosent av brutonajonalproduktet, og de frivilliges innsats beregnes til 115 000 årsverk. Innenfor kultur og fritid er det mer enn seks ganger så mange ulønnete som lønnete årsverk. Med vårt forslag til økt grunnstøtte vil staten bidra med beskjedne fem til ti prosent av verdien av den innsatsen kulturvernerne utfører. Ved å få penger til det administrative arbeidet vil vi få enda mer ut av den frivillige innsatsen.

Skal alle de frivillige organisasjonene kunne ha et minimum av ressurser til ad-

NORGES KULTURVERNFORBUND

ministrasjon og daglig drift, kreves en påplusing på 7 millioner på Miljøverndepartementets budsjett og 16 millioner kroner på Kulturdepartementets budsjett. Dette er små beløp i budsjettssammenheng, men vil gi et skikkelig løft til kulturvernbevegelsen, slik at de frivillige kan fortsette sin verdifulle samfunnsinnsats.

Louise Brunborg-Næss, informasjonskonsulent, Kulturvernforbundet

Håkon Andreas Christie in memoriam

– Urnes stavkirke fanget meg og slapp aldri taket, fortalte Håkon Christie. På bryllupsreisen i 1949 rodde Sigrid og Håkon Christie over fjorden til Urnes. Det var hans første møte med kirken som han skulle sette et av sine mange bumerker på.

I 2009 kom boken *Urnes stavkirke*, et resultat av Håkon Christies livslange arbeid. Bokverket er en grundig dokumentasjon med et meget stort antall av hans tegninger og fotografier.

Senest i høst fortalte Håkon Christie om da han en gang på 50-tallet jobbet under kirkegulvet på Urnes og Peter Wessel Zapffe kom ned seterstien fra fjellet med taukveilen over sekken. Håkon Christie fortalte filosofen om sine arkeologiske undersøkelser, og glemte aldri Zapffes kommentar:

– *Historien er fremtidens reise. Den koster bare en bussbillett.*

Allerede som 20-åring begynte Håkon Christie hos Gerhard Fischer med restaureringen av Nidarosdomen, gjenreisningen av Håkonshallen i Bergen og Bergenhus festning.

– *Hvis steinene kunne tale*, sa Fischer den gang til sin assistent.

Håkon Christie utdannet seg til arkitekt ved NTH i Trondheim, og i 1949 ble han uteksaminert med en diplomoppgave om restaurering. Håkon Christie fortalte i 2005 at han hadde opplevd alle riksantikvarene bortsett fra Herman Major Schirmer. Håkon Christie ble ansatt hos Riksantikvaren i 1950, deretter var han forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning. Han ledet en rekke bygningshistoriske undersøkelser og arkeologiske utgravinger av kirkebygg i Norge og andre land. Sammen med sin kone Sigrid arbeidet han for bevaring og

Håkon Christie (1922–2010). I en alder av 88 år gikk antikvaren, arkitekten og forskeren bort 14. desember i fjor. Foto: ukjent © Riksantikvaren.

vern av kulturarven, ikke minst med det store bokverket *Norges kirker*.

Håkon Christie ble i 1976 innvalgt i Det norske Videnskaps-Akademi. I 1995 ble han ridder av 1. klasse av St. Olavs Orden. I 1999 fikk Håkon Christie Urnesmedaljen, og senere ble han Fortids-

minneforeningens æresmedlem. I 2005 ble han tildelt Groschmedaljen og hedret med æresmedaljen Europa Nostra. Med Håkon Christies bortgang er en epoke i norsk stavkirkeforskning kommet til veis ende. ■

Signe Ihlen Tønsberg

Ditt kjæraste minne?

Foto: Anne H. Jarre, Nasjonalmuseet

Birgitte Sauge

Forskningskoordinator
Nasjonalmuseet for kunst

– Det kjæraste kulturminnet mitt er tapt! Det var det såkalla Candelaskallet som blei reist i Frognerparken i høve Form- og Florautstillinga i 1965. Eg var leiari for den nyetablerte norske gruppa av Docomomo, og vi freista intenst å stoppe rivinga i 1993 av dette særeigne byggverket formgitt av den meksikanske arkitekten Felix Candela. Det klarte vi ikkje, men aksjonen bidrog til å rette søkjelyset mot verdien av moderne arkitektur som kulturminne.

Foto: Bergen sjøfartsmuseum

Arild Marøy Hansen

Amanuensis
Bergen sjøfartsmuseum

– Ballastbryggja på Nordnes i Bergen er kulturminnet mitt. For tida skriv eg ein artikkel om bryggja, som ligg ut mot Vågen. Ho gjorde tenesta si fram til om lag 1890 for farty som skulle losse eller ta inn ballast. Fartya måtte jo ha tilstrekkeleg stabilitet. Ballastbryggja i Bergen er den siste vi har igjen på heile Vestlandet. I sjøen utanfor er det funne stein som har falle ut. Bergen kommune set no Ballastbryggja i stand, og ho skal verte tilgjengeleg for alle, noko som vil seie universell utforming!

Foto: Thor Ronca, Nidaros Pilegrimsgård

Berit Lånke

Pilegrimsdirektør
Pilegrimsleia, Trondheim

– Ringsaker kyrkje er blant dei aller kjæraste kulturminna mine. Det er ei olavskyrkje på Pilegrimsleia. Morfar min var prest i denne flotte mellomalderkyrkja. Han heitte Fredrik Grønning-sæther den eldre. Mor og far gifta seg i Ringsaker, og sjølv har eg vore brurejente for tanta mi der. Det er staden for barndomens romantikk.

Foto: Signe Ihlen Tønsberg © Riksantikvaren

Bjørg Helene Skjeringstad

Kyrkjeverje
Røros

– Bortsett frå Røros kyrkje tenkjer eg på ei slåt-tebu i Ålen i Haltdalen kommune som eit av dei finaste kulturminna mine. Går vi nokre tiår tilbake, var det stor aktivitet i utmarksområda i fjellbygdene. Slåtten i utmarka var gjennom fleire hundre år eit svært viktig bidrag for å skaffe nok fôr til dyra gjennom vinteren. Gras blei hausta på myrer og i bjørkeskogen, ikkje berre i innmarka. Fôret blei køyrt heim til gardane på vinterføre. Kulturminne i utmarka gir meg refleksjonar over tidlegare tiders arbeid og levemåte.

Foto: Jan Inge Yri

Hilde Tokle Yri

Seniorrådgjevar kulturminnevern
Sysselmanen på Svalbard

– Gruvemiljøet i Longyearbyen, spesielt Gruve 2B! Dette er eit veldig spennande kulturmiljø, der du kan sjå samanhengen i utdrivinga av kolet frå gruva, daganlegg og taubaner til utskipping. Gruve 2B var i drift fram til 1968 og er bevart nesten i sin heilskap. I «Skeidesalen», der gruvebusen sorterte kol frå steinar, ser du for deg korleis karane stod langs bandet, svarte både i ansiktet og på kleda.

Av Signe Ihlen Tønsberg
Enqueten er omsett til nynorsk av Gunvor Haustveit

Returadresse: Riksantikvaren, Postboks 8196 Dep., 0034 Oslo

